

Vogelnieuws

ORNITHOLOGISCHE NIEUWSBRIEF VAN HET INSTITUUT VOOR NATUUR- EN BOSONDERZOEK

DECEMBER 2012

19

In dit nummer

Overwinterende zee-eenden

Leeftijdsamenstelling en seksratio bij watervogels

Vogelsoorten en natuurbeheer op de Kalmthoutse Heide

Ecologisch onderzoek naar de bruine kiekendief

Opvolging van beheerovereenkomsten

ABV-project

IN SAMENWERKING MET
NATUURPUNT.STUDIE

natuurpunt

Inhoud

Editoriaal	p 3
Overwinterende zee-eenden in het Belgische deel van de Noordzee	p 4
Leeftijdsamenstelling en seksratio bij overwinterende watervogels in Vlaanderen	p 12
Grondbroedende vogelsoorten en natuurbeheer op de Kalmthoutse Heide	p 16
Ecologisch onderzoek naar de bruine kiekendief	p 22
Opvolging van beheer- overeenkomsten voor akker- en weidevogels	p 26
ABV-project: trends na de tweede volledige telcyclus	p 29

Brandgans - Glenn Vermeersch

Blauwe reiger - Glenn Vermeersch

Colofon

Vogelnieuws is de ornithologische nieuwsbrief van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO). Het INBO is een wetenschappelijk instelling van de Vlaamse Gemeenschap, opgestart op 01/04/06 als fusie van het Instituut voor Natuurbehoud (IN) en het Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer (IBW).

Vogelnieuws wil alle vrijwillige medewerkers en geïnteresseerden regelmatig informeren over lopende ornithologische projecten op het INBO.

Verantwoordelijke uitgever:

Dr. Jurgen Tack, administrateur-generaal

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel

Redactie:

Glenn Vermeersch, Koen Devos & Anny Anselin

Werkten mee aan dit nummer:

Anny Anselin, Stijn Baeten, Henk Castelijns, Wouter Courtens, Kris Degraeve, Koen Devos, Walter De Smet, Simon Feys, Walter Haemelincx, Annelies Jacobs, Kjell Janssens, Thierry Onkelinx, Sophie Philtjens, Dan Sloodmaekers, Eric W.M. Stienen, Filiep T'Jollyn, Glenn Vermeersch

Vormgeving en druk:

Artoos Communicatiegroep

Oudestraat 19 - 1910 Kampenhout

Algemene informatie

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO)

Kliniekstraat 25, 1070 Brussel

tel 02/525 02 00 fax 02/525 03 00

info@inbo.be, www.inbo.be

Foto voorkaft: Grote bonte specht - Glenn Vermeersch

Editoriaal

De winter staat voor de deur. Afgaand op de enorme trekbewegingen van allerlei zangvogels tijdens het voorbije najaar wordt het een drukke tijd in de Vlaamse tuinen waar vogels gevoederd worden. Het is ook afwachten of deze winter weer een stevige vorst- of sneeuwperiode in petto heeft die zich dan vertaalt in toenemende aantallen overwinterende ganzen en eenden. Dat dergelijke koude prikken ook een invloed kunnen hebben op de aantallen broedvogels in het erop volgende voorjaar kunnen we nu mooi aantonen dankzij het ABV-project. Dat project levert steeds solidere gegevens nu de tweede telcyclus in 2012 werd afgewerkt. Voor steeds meer soorten zijn de berekende trends wetenschappelijk significant, m.a.w. meer en meer betrouwbaar en dus bruikbaar als bouwstenen voor een goed soortenbeleid en –rapportering. INBO en ANB werken momenteel ook nauw samen om alle data uit de vogelmonitoringprojecten te bundelen in een rapport in het kader van de Europese Vogelrichtlijn. Ook Natuurpunt en de Waalse collega's van AVES zijn hier nauw bij betrokken.

Verder in dit goed gevulde nummer kan je ook meer lezen over zwarte zee-eenden aan onze kust. INBO voert er al vele jaren vliegtuigtellingen uit en doet ook onderzoek naar het voorkomen van het favoriete voedsel van deze eenden. Al die gegevens werden nu gebundeld en dat levert nieuwe inzichten op over de locaties waar zwarte zee-eenden overwinteren.

Ook een aantal andere, regelmatig weerkerende onderzoeksprojecten komen in dit nummer weer aan bod. Op verschillende plaatsen werden al vleugelmerken van 'onze' bruine kiekendieven afgelezen en vanaf volgend jaar worden echt hoogtechnologische snufjes ingezet om een beter inzicht te krijgen in de verplaatsingen en het habitatgebruik van deze roofvogel. Dat de enorme brand in de Kalmthoutse Heide van 2011 positieve gevolgen had voor de populatie boomleeuweriken had je wellicht eerder al vernomen in de pers. Maar INBO wilde kort op de bal spelen en meteen ook naar de effecten van de brand op andere grondbroedende vogelsoorten kijken. In 2011-2012 draaiden 3 verschillende thesisstudenten van de universiteit Antwerpen mee in het lopende INBO-onderzoek. Alle drie doen ze in dit nummer kort verslag van hun voorlopige bevindingen. Een andere soortengroep die zeker onze aandacht verdient is die van de akker- en weidevogels. Sinds 2010 lopen op het INBO projecten die de effecten van de huidige beheermaatregelen voor die soorten trachten in te schatten. In 2012 startte een nieuw project en daarover wordt in dit nummer kort bericht.

Ten slotte nog enkele aankondigingen. Op 16/02 e.k. wordt in Antwerpen de Belgische Vogeldag georganiseerd. Voor het eerst wordt de voormalige VLOS hierin geïntegreerd. Dat betekent dat we met een groter team de dag kunnen organiseren én dat de agenda's van de Belgische vogelkijkers een beetje ontlast worden. De typische VLOS-onderwerpen worden deels in het reguliere programma van lezingen ingebouwd. Nieuw is echter een jaarlijks weerkerende video-wall waarin geprobeerd zal worden om de bevindingen van alle grote, nationale telprojecten (bv. ABV, BBV en WVT) overzichtelijk te presenteren.

Nieuw is ook dat Vogelnieuws vanaf volgend jaar enkel nog digitaal zal verschijnen. Dit past in de nieuwe, meer milieuvriendelijke communicatie-strategie van INBO.

We wensens iedereen veel telplezier en een ornithologisch rijke winter!

Tapuit - Glenn Vermeersch

Overwinterende zee-eenden in het Belgische deel van de Noordzee:

hoeveel, waar en vooral WAAROM?

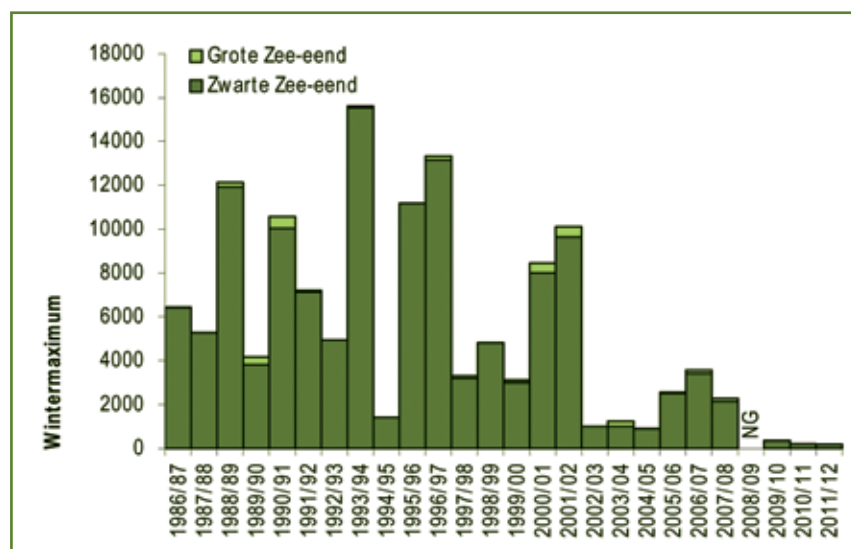
Zwarte zee-eend - Yves Adams - Vilda

Al sinds 1967 worden overwinterende zee-eenden (zwarte en grote zee-eend) in het Belgische deel van de Noordzee geteld en dit zowel vanop het land als vanuit de lucht. Tellingen vanuit kleine vliegtuigjes geven een goed beeld van de aantallen en de ruimtelijke verspreiding van de zee-eenden. Sinds 1986 voert het INBO van oktober tot en met maart maandelijks een vliegtuigtelling uit. Vanaf 2010 wordt slechts 1 telling per jaar georganiseerd. Uit deze gegevens blijkt dat de overwinterende zee-eenden in deze periode zowel in aantal als in ruimtelijke verspreiding grote veranderingen vertonen. Zee-eenden voeden zich voornamelijk met schelpdieren en zijn daarin weinig kieskeurig: de talrijkst aanwezige prooi wordt gegeten. Er kan worden verwacht dat veranderingen in het voedselaanbod aan de basis liggen van de vastgestelde verschuivingen. In het kader van het Belspo-project 'Ecosystem Sensitivity to Invasive Species' (EnSIS) onderzochten we of er een dergelijke link te vinden is en vooral welke rol de Amerikaanse zwaardschede, een exoot die de voorbije jaren sterk is toegenomen, hierin speelt.

Figuur 1. Wintermaxima van overwinterende zee-eenden in het Belgische deel van de Noordzee tussen 1986 en 2012. Tijdens de winter 2008/09 werd geen telling uitgevoerd.

Hoeveel?

Sinds de start van de gestandaardiseerde tellingen in 1967 werden sterke schommelingen in de aantallen overwinterende zee-eenden vastgesteld. Tot 1986 waren

in de meeste winters enkele honderden tot duizenden (maximum 8500 ex.) vogels aanwezig aan de Belgische kust. Van 1986 tot 2002 waren de aantallen overwinterende zee-eenden vrij hoog (Figuur 1). In de meeste jaren werden meer dan 5000 vogels geteld met in zes winters pieken van meer dan 10.000 exemplaren (maximaal 15.540 zwarte zee-eenden en 70 grote zee-eenden in 1994). Na 2002 nam het aantal overwinterende zee-eenden sterk af. Slechts in 3 winters werden meer dan 1000 vogels geteld. Tijdens de voorbije 3 winters kenden de aantallen een historisch dieptepunt, slechts enkele heel kleine groepjes werden gezien.

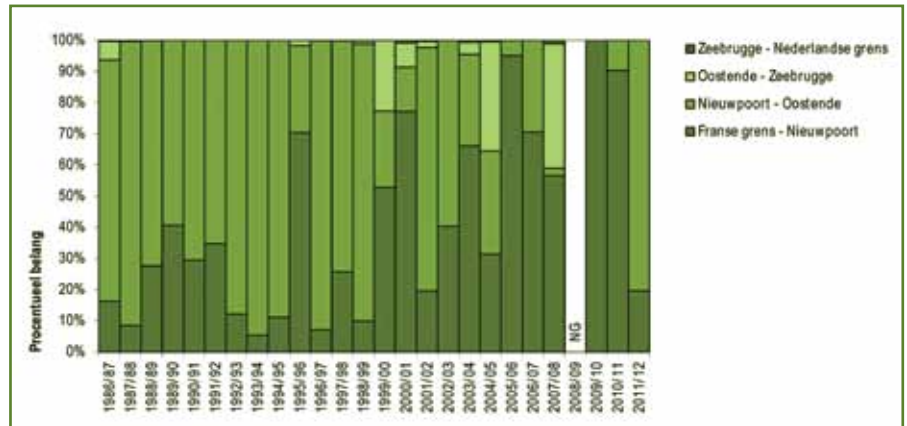
Waar?

Naast de grote veranderingen in aantallen, verschoof ook de ruimtelijke verspreiding van de overwinterende zee-eenden (Figuren 2-4). Van 1986 tot 1999 lagen de belangrijkste overwinteringsgebieden tussen Nieuwpoort en Oostende. Vooral op de Nieuwpoortbank en ten noorden van de Stroombank werden hoge aantallen geteld. Tussen de Franse grens en Nieuwpoort, waar in de jaren '60 en '70 het belangrijkste overwinteringsgebied lag, werden in deze periode nauwelijks zee-eenden gezien.

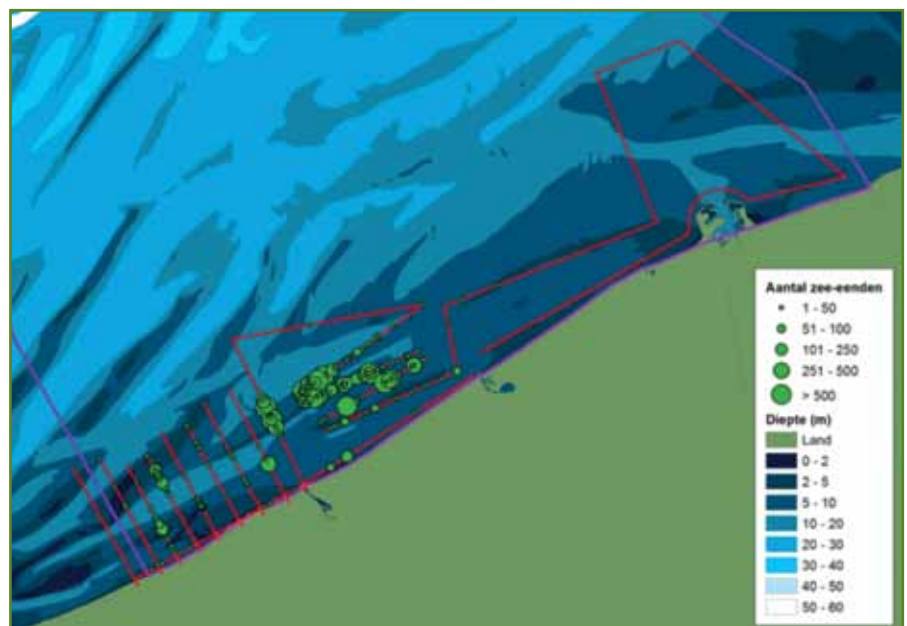
Dit patroon veranderde vrij sterk na 2000. De zee-eenden verspreidden zich over bijna de volledige kustzone, met ook waarnemingen van grote groepen ten oosten van Oostende. Toch lagen de belangrijkste overwinteringsgebieden nog steeds in het westelijke kustgebied. Tussen Oostende en Nieuwpoort bleek vooral de Stroombank aantrekkelijk. De overgrote meerderheid van de zee-eenden zat nu echter tussen de Franse grens en Nieuwpoort. Voor Oostduinkerke zaten vaak grote concentraties overwinterende zee-eenden vlak voor de kust. Met de verre kijker kon je ze vanaf het strand zien dobberen. Verder waren de volledige westelijke kustbanken in trek, met een concentratie net ten zuiden van de Smalbank.

En WAAROM?

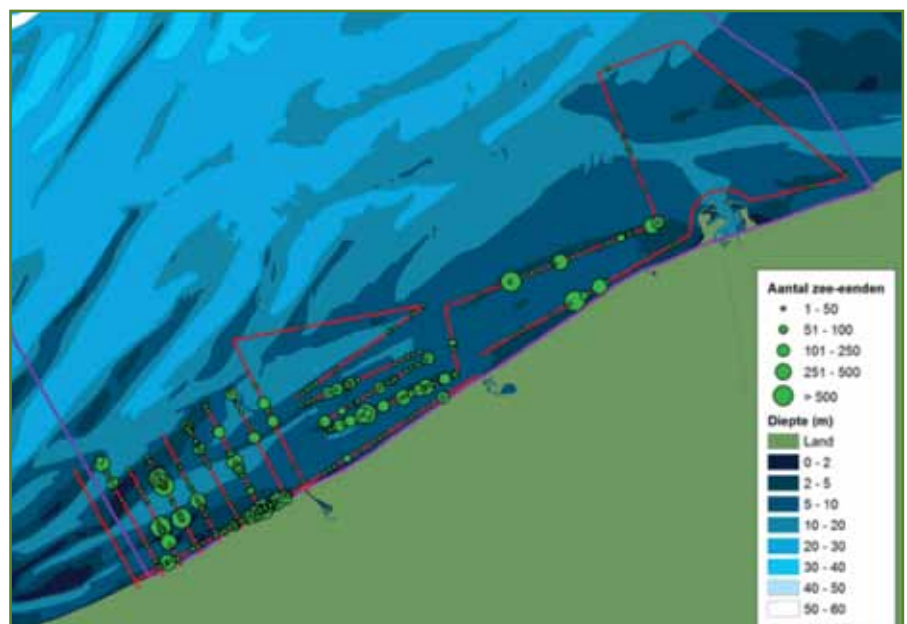
Zee-eenden zijn duikeenden die zich hoofdzakelijk voeden met schelpdieren. Hierbij zijn ze niet zo selectief. Ze foerageren op alle soorten die in voldoende hoeveelheden voorkomen, de juiste grootte hebben en gemakkelijk bereikbaar zijn. Omdat de verspreiding, de aantallen, de grootte/kwaliteit en de soortensamenstelling van schelpdieren van jaar tot jaar sterk kan variëren (o.a. als gevolg van natuurlijke processen en visserijdruk), wordt verwacht dat dit belangrijke consequenties heeft voor de aantallen en verspreiding van zee-eenden.

Figuur 2. Procentueel belang voor zee-eenden van vier zones in het Belgisch deel van de Noordzee tussen 1986 en 2012. Tijdens de winter 2008/09 werd geen telling uitgevoerd.

Figuur 3. Verspreiding van overwinterende zee-eenden in het Belgisch deel van de Noordzee tussen 1996/97 en 1998/99. De gevloegen transecten zijn weergegeven in rood.

Figuur 4. Verspreiding van overwinterende zee-eenden in het Belgisch deel van de Noordzee tussen 1999/2000 en 2010/11. De gevloegen transecten zijn weergegeven in rood.

Zwarte zee-eend - Yves Adams - Vilda

Het stapelvoedsel van zee-eenden bestond in de tweede helft van de jaren '90 hoogstwaarschijnlijk uit halfgeknotte strandschelpen. Deze soort

kende in 1995 een zeer sterke reproductie in onze kustwateren waardoor ze grote banken met hoge dichtheden (tot 150.000 ex/m²) vormde (DEGRAER ET AL. 2007). Sinds het begin van de 21ste eeuw namen de dichtheden van deze soort zeer sterk af als gevolg van een slechte reproductie en overbevissing. Amerikaanse zwaardschede zou mogelijk vervangvoedsel kunnen zijn voor zee-eenden. Dit schelpdier is een exoot die sinds het begin van de 21ste eeuw erg talrijk is geworden en lokaal een heel hoge biomassa bereikt. In theorie zou deze soort dus aantrekkelijk kunnen zijn als voedselbron voor de weinig kieskeurige zee-eenden, iets wat ook in Nederland werd vastgesteld (zie o.a. TULP ET AL., 2010).

We onderzochten of de vogels inderdaad zijn overgestapt naar deze exotische voedselbron in het EnSIS-project. Hierin werd onder meer bekeken of de verspreiding van de zee-eenden overeenkomt met de beschikbaarheid van zwaardschedes. Dat is echter niet zo gemakkelijk vast te stellen. Voedselbeschikbaarheid is namelijk niet hetzelfde als de aanwezigheid van voedsel. De prooien moet namelijk ook bereikbaar zijn voor foeragerende zee-eenden. Potentieel geschikte foerageergebieden kunnen onbereikbaar zijn omdat ze zich bijvoorbeeld te diep bevinden, het water te troebel is of de stroomsnelheid te hoog. Soms is het voedsel wel bereikbaar, maar slechts met een buitengewone inspanning. Daarbij wordt dan meer energie verbruikt dan het foerageren oplevert. Op deze manier kunnen plekken met een lagere dichtheid aan schelpdieren soms aantrekkelijker zijn dan locaties met hogere aantallen. Bovendien zijn zee-eenden erg gevoelig voor verstoring, zodat onder andere visserij-activiteiten, scheepvaartverkeer of kite-surfers hun invloed op de verspreiding kunnen hebben.

Methode

Halfgeknotte strandschelp - Sytske Dijkse

Aan de hand van de positie van de groepen zee-eenden geteld tijdens de vliegtuigtellingen werd nagegaan wat de eventuele link zou kunnen zijn tussen het voorkomen van zee-eenden en de aanwezigheid van schelpdieren, rekening houdend met enkele ecologische randvoorwaarden zoals waterdiepte, troebelheid en stroomsterkte. Hiertoe werd het Belgisch deel van de Noordzee onderverdeeld in een raster van 1x1 km. De hokken mét zee-eenden werden voor deze variabelen vergeleken met deze waar geen zee-eenden werden gezien. Er werden voor alle onderzochte factoren drie klassen onderscheiden: heel geschikte hokken waar de omstandigheden ogenschijnlijk optimaal zijn, vrij geschikte hokken met suboptimale omstandigheden en niet geschikte hokken waar je eigenlijk geen zee-eenden zou verwachten. De link tussen het voorkomen van zee-eenden en de meest voor de hand liggende prooi-soort werd onderzocht voor twee periodes. Voor de periode 1996/'97-1998/'99 werd de link met de kans op voorkomen van halfgeknotte strandschelpen onderzocht, voor 2009/'10-2010/'11 deze met Amerikaanse zwaardschede. Hiervoor werd gesteund op kaarten gemaakt door de Universiteit Gent (voor verdere informatie hierover verwijzen we naar Houziaux et al. 2011).

Het uiteindelijke resultaat zijn drie kaarten: telkens één voor de beschikbaarheid van de meest voor de hand liggende prooi-soort in beide periodes en één 'geschiktheidskaart' die de foerageeromstandigheden gebaseerd op ecologische randvoor-

waarden weergeeft. Door de kaarten van het voedselaanbod te combineren met de 'geschiktheidskaart' kan een goed beeld worden verkregen van de beste foerageergebieden in het Belgische deel van de Noordzee. In het meest ideale geval kan aan de hand hiervan bovendien ook een verklaring voor de waargenomen veranderingen in aantallen en verspreiding van de zee-eenden gevonden worden.

Is er een link tussen de zee-eenden en hun voedsel?

Halfgeknotte strandschelpen bleken in de tweede helft van de jaren '90 voor te komen in een zone tot ongeveer 20 km uit de kust, met de hoogste kans op voorkomen tussen de Franse grens en Oostende. In deze periode overlapte de aanwezigheid van zee-eenden heel goed met de zone waar de kans op voorkomen van halfgeknotte strandschelpen het hoogst was (Figuur 5). Maar er waren ook gebieden die ogenschijnlijk optimaal waren op vlak van voedselaanbod maar waar geen zee-eenden werden gezien (bijvoorbeeld het gebied rond de Gootebank).

De relatie tussen het voorkomen van zee-eenden en de verspreiding van Amerikaanse zwaardschedes bleek veel minder voor de hand te liggen. Wanneer enkel naar de aanwezigheid van zwaardschedes wordt gekeken lijkt namelijk zowat de volledige zone tot ca. 15 km uit de kust optimaal foerageergebied, geen verklaring dus voor de lage aantallen zee-eenden de voorbije jaren. Nu is het probleem met de zwaardschedes dat deze door hun langgerekte vorm vrij onhandelbaar zijn, dit in tegenstelling tot de meer 'gestroomlijnde' strandschelpen. Uit maaganalyses van aangespoelde zwarte zee-eenden blijkt dat deze zwaardschedes tot ongeveer 9 cm kunnen verorberen (o.a. KOEN & VAN LOON 2007). Dat legt al een sterke beperking op het potentiële foerageergebied. Bovendien kunnen zwaardschedes zich bliksemsnel ingraven, waardoor ze gemakkelijker kunnen ontsnappen aan duikende eenden. Gezien zwarte zee-eenden dagelijks 1800 tot 2000 zwaardschedes van 5 cm moeten eten om aan hun energetische behoeften te voldoen (o.a. HOUZIAUX ET AL. 2011; LEOPOLD ET AL., 2010), moeten de schelpen in een bepaalde zone in een voldoende hoge dichtheid voorkomen om een gunstig foerageergebied te vormen. Afhankelijk van de grootte van de schelp is dit ongeveer 210 ex./m² voor éénjarige schelpen (3,5-6 cm lang) of 40 ex./m² voor tweejarige zwaardschedes (6-9 cm lang). Als we kijken naar Figuur 6 lijkt het er sterk op dat hoewel de zwaardschedes nagenoeg overal in de kustnabije zone aanwezig zijn, dit momenteel slechts op een viertal plaatsen in voldoende hoge dichtheden is om zee-eenden een geschikt foerageergebied te bieden.

Wat maakt de ene plek beter dan de andere om te foerageren?

Voor beide periodes en prooi-soorten geldt dat er wat betreft voedselaanbod meerdere geschikte foerageergebieden zijn, maar dat een deel daarvan niet door de zee-eenden wordt benut. De vraag is nu of dit plekken zijn waar de zee-eenden gewoon niet bij het voedsel kunnen en er dus niet wordt voldaan aan de ecologische randvoorwaarden of dat er iets anders speelt. Eén van de meest voor de hand liggende beperkingen voor een foeragerende zee-eend is de diepte waarop de schelpen zich bevinden. Hoewel ze in principe tot 20 m diep kunnen duiken, zullen ze liever voor ondiepere zones kiezen waar het minder inspanning kost om naar de bodem te zwemmen. Het gros van de voor de Belgische kust overwinterende zee-eenden bevond zich in water van 3 tot 8 m diep (gegevens vliegtuigtellingen INBO). Ook de stroomsnelheid kan een belangrijke impact hebben op het foerageren. Als deze hoog is moeten de vogels constant corrigeren om boven de uitgekozen plek te blijven. De stroomsnelheid lag in hokken waar

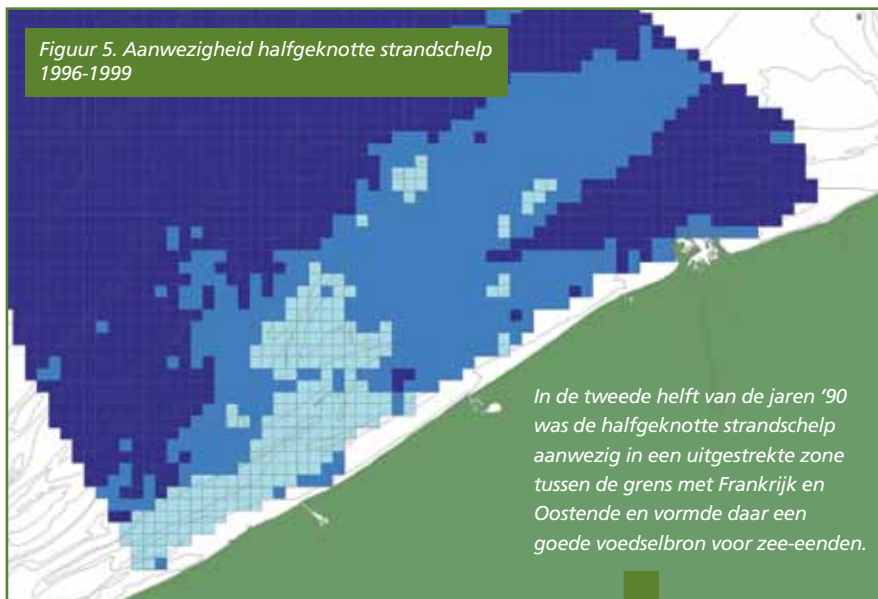

Amerikaanse zwaardschedes close up -
Yves Adams - Vilda

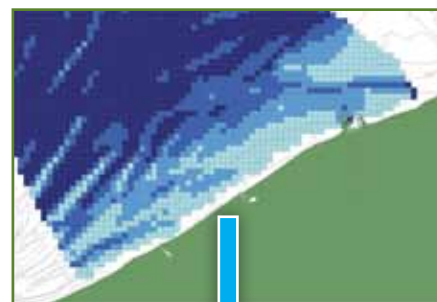

Amerikaanse zwaardschedes - Yves Adams - Vilda

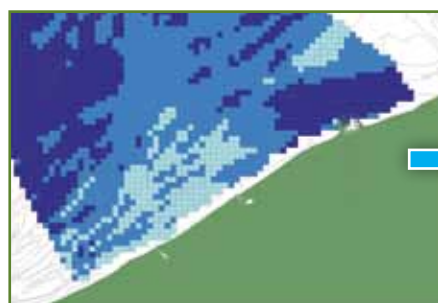
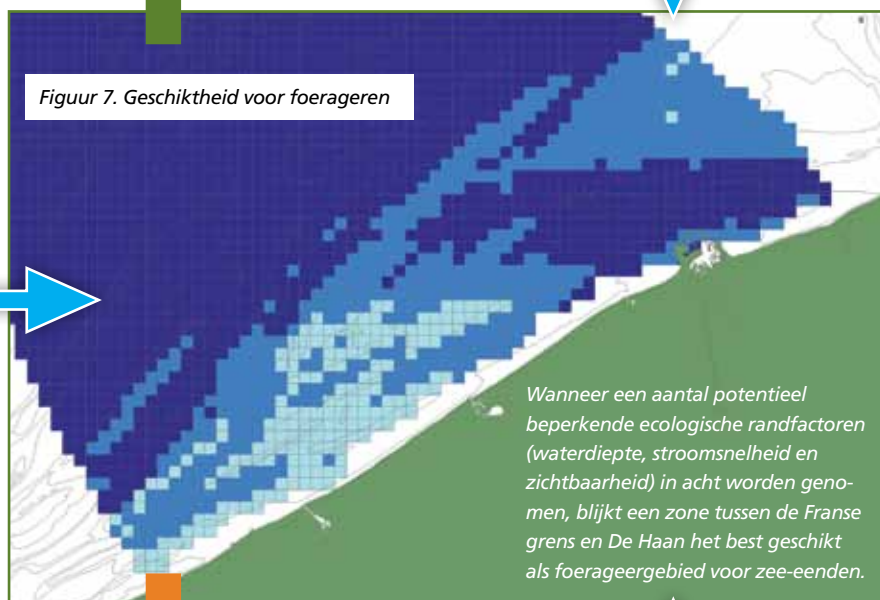
Figuur 5. Aanwezigheid halfgeknotte strandschelp 1996-1999

Geschiktheid gebaseerd op diepte

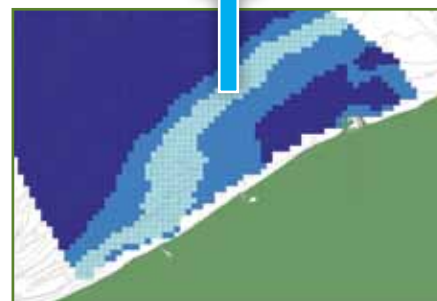
Figuur 7. Geschiktheid voor foerageren

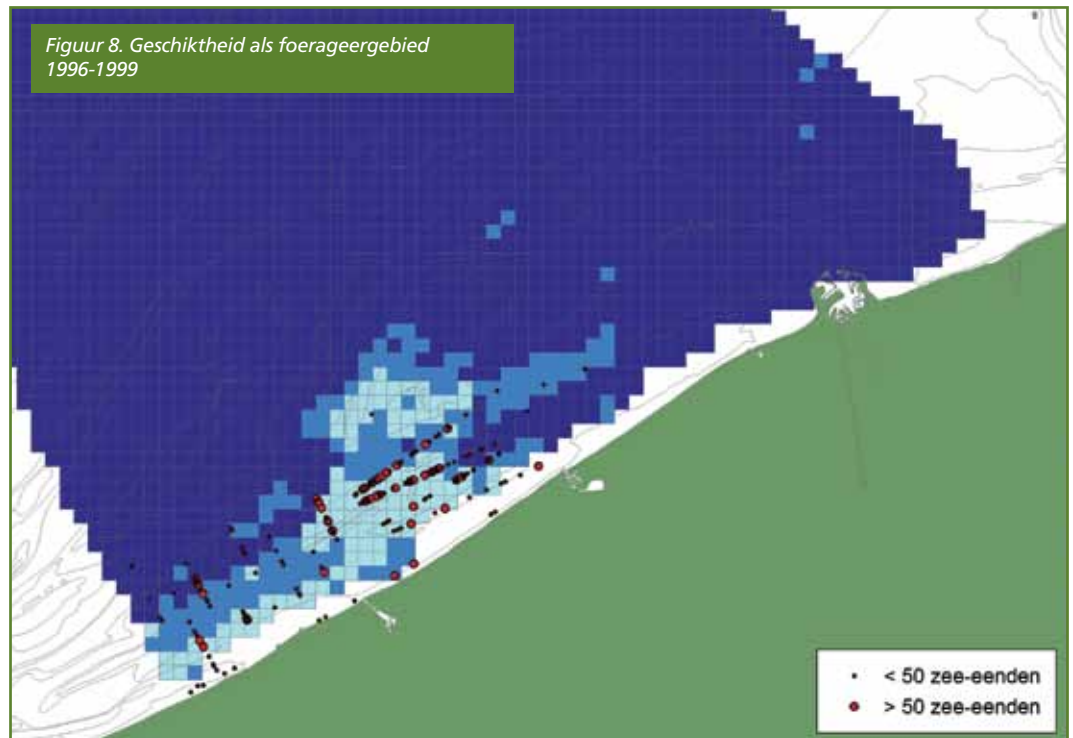

Geschiktheid gebaseerd op stroomsnelheid

Geschiktheid gebaseerd op zichtbaarheid

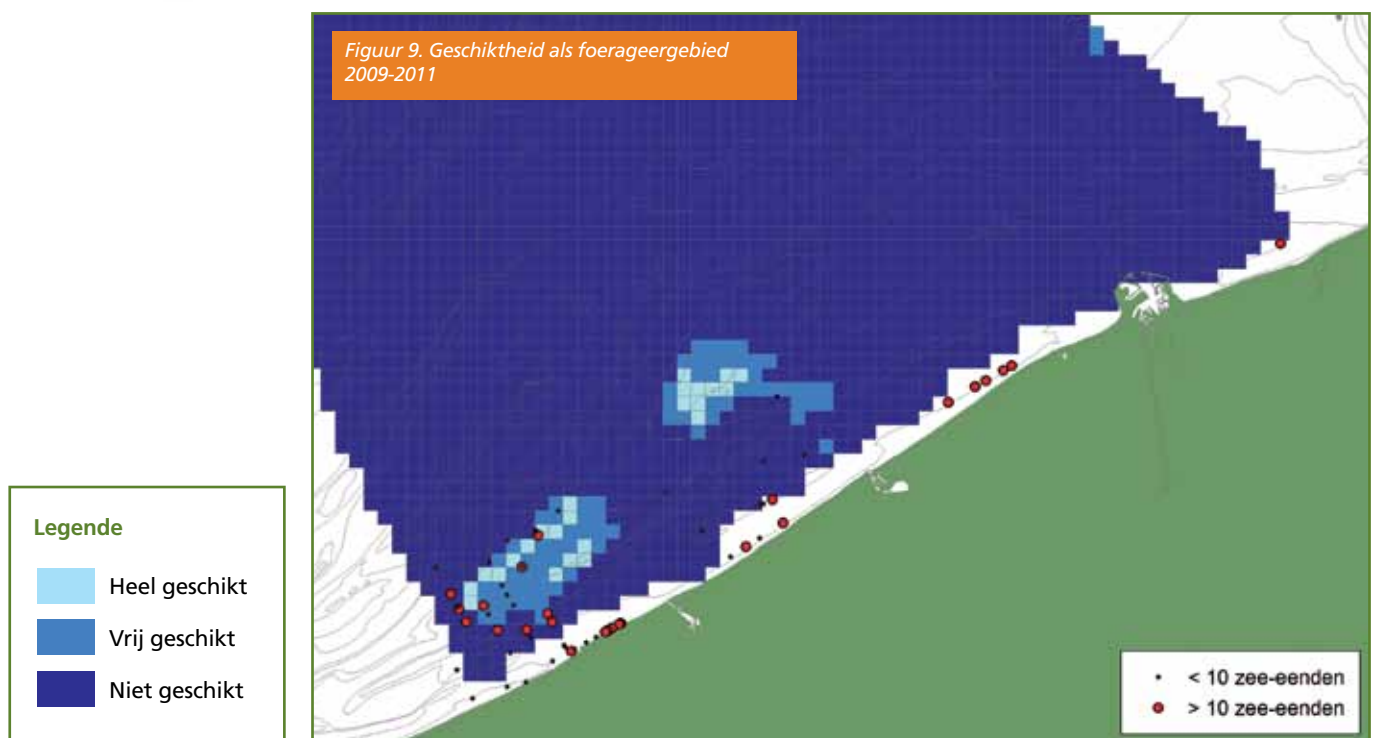

In de tweede helft van de jaren '90 bleek vooral in een zone tussen Nieuwpoort en Oostende voldoende voedsel (halfgeknotte strandschelp) voor te komen in combinatie met gunstige ecologische randfactoren voor het foerageren. Het is ook daar dat de meeste zee-eenden in deze periode werden gezien.

Van de vier locaties waar de dichtheid aan Amerikaanse zwaardschedes hoog genoeg is, vallen de twee meest oostelijke weg door ongunstige foerageeromstandigheden. Ook in de twee westelijke 'hotspots' zijn de omstandigheden slechts hier en daar optimaal voor foeragerende zee-eenden.

zee-eenden werden vastgesteld dan ook duidelijk lager dan op andere locaties. Een derde potentieel belangrijke factor die de foerageer-efficiëntie van de zee-eenden kan beïnvloeden is de troebelheid van het water. Hoewel wordt verondersteld dat zee-eenden niet meteen 'op het zicht' hun prooi detecteren, bleek toch dat plekken waar zee-eenden werden gezien duidelijk helderder waren dan plaatsen waar ze niet voorkwamen.

Deze drie omgevingsfactoren werden gecombineerd tot één kaart die de geschiktheid van het Belgische deel van de Noordzee als foerageergebied voor overwinterende zee-eenden weergeeft (Figuur 7). Hieruit blijkt dat in theorie zowat de gehele zone binnen 20 km van de kust geschikt of vrij geschikt is als foerageergebied voor zee-eenden, met uitzondering van een groot gebied voor Zeebrugge waar de stroomsnelheid hoog en de zichtbaarheid laag is. De meest gunstige zone is het gebied tussen De Panne en De Haan tot ongeveer 12 km uit de kust. Het enige wat dan nog nodig is zijn voldoende geschikte prooiën op de juiste locatie en zo weinig mogelijk verstoring (zee-eenden zijn erg verstoringgevoelig). Dit laatste kon jammer genoeg niet in rekening worden gebracht door een gebrek aan gegevens.

Het Belgische deel van de Noordzee als overwinteringsgebied voor zee-eenden

Wanneer de kaarten van de voedselbeschikbaarheid en deze van de foerageer-omstandigheden over elkaar worden gelegd, krijgen we een goed beeld van het Belgisch deel van de Noordzee als potentieel foerageergebied voor overwinterende zee-eenden. In de tweede helft van de jaren '90 bleek vooral het gebied tussen Nieuwpoort en Oostende optimaal als gevolg van de aanwezigheid van uitgebreide, goed bereikbare banken van halfgeknutte strandschelpen (Figuur 8). De meeste zee-eenden werden in deze periode dan ook in deze zone geteld. Een groot gebied dat wat betreft voedselaanbod vrij tot heel geschikt leek, was blijkbaar toch niet aantrekkelijk genoeg omwille van de reeds aangehaalde beperkende omgevingsfactoren op die plaatsen.

Amerikaanse zwaardschedes komen de laatste jaren over het grootste deel van de kustnabije zone voor, ook op makkelijk bereikbare plekken en hier en daar in voldoende hoge dichtheden. Het lijkt dan ook verwonderlijk dat er momenteel niet meer zee-eenden aan de Belgische kust overwinteren. Het is pas als de dichtheden gecombineerd worden met de foerageeromstandigheden dat het laatste puzzelstukje op zijn plaats valt en duidelijk wordt waarom de aantallen overwinterende

zee-eenden de voorbije jaren zo laag zijn. Van de vier plaatsen met voldoende hoge dichtheden aan zwaardschedes vallen de twee meest oostelijke volledig af omdat de ecologische randvoorwaarden er ongunstig zijn (Figuur 9). In de twee meest westelijk gelegen locaties zijn de foerageercondities voor het grootste deel van de oppervlakte ook niet gunstig. Uiteindelijk blijven er maar twee heel kleine zones over waar voldoende zwaardschedes van de juiste lengte aanwezig zijn én waar de omstandigheden gunstig zijn voor foeragerende zee-eenden. Het is net daar dat de voorbije jaren groepjes zee-eenden zaten.

Zwarte zee-eend - Yves Adams - Vilda

Conclusie

Het lijkt er inderdaad op dat de veranderingen in aantallen en verspreiding van overwinterende zee-eenden de voorbije decennia sterk gelinkt zijn met verschuivingen in het voedselaanbod. In de tweede helft van de jaren '90 was er erg veel voedsel aanwezig in de vorm van uitgestrekte banken van halfgeknotte strandschelpen die voor een groot stuk vrij gemakkelijk bereikbaar waren voor de eenden. Daar kwam na de eeuwwisseling verandering in. De strandschelpen verdwenen voor het grootste deel en Amerikaanse zwaardschedes begonnen aan hun opmars. Hoewel deze soort tegenwoordig duidelijk in erg grote aantallen in ons kustecosysteem aanwezig is (getuige o.a. de dikke pakketten aangespoelde schelpen die in de winter vaak op de stranden zijn te vinden) heeft dit onderzoek duidelijk gemaakt dat de soort, ondanks de lokaal hoge dichtheden en de ruime verspreiding, voorlopig niet in staat is de voormalige winterpopulatie zee-eenden te ondersteunen. Dit verklaart de erg lage aantallen van de voorbije jaren.

In Nederland werd de voorbije twee decennia een vergelijkbaar scenario vastgesteld. Ook hier klapten de aantallen overwinterende zee-eenden in elkaar na 2004. Dit viel ook daar samen met het verdwijnen van de uitgestrekte banken halfgeknotte strandschelpen en de opkomst van de Amerikaanse zwaardschede (LEOPOLD ET AL. 2011).

Zwarte zee-eend - Yves Adams - Vilda

Wouter Courtens
Eric W.M. Stienen

Literatuur

DEGRAER S., MEIRE P. & VINCX M., 2007. Spatial distribution, population dynamics and productivity of *Spisula subtruncata*: implications for *Spisula* fisheries in seaduck wintering areas. *Marine Biology* 152: 863-875.

HOUZIAUX J.-S., CRAEYMEERSCH J., MERCKX B., KERCKHOF F., VAN LANCKER V., COURTENS W., STIENEN E., PERDON K.J., GOUDSWAARD P.C., VAN HOEY G., VIRGIN L., HOSTENS K., VINCX M., DEGRAER S., 2011. 'EnSIS' - Ecosystem sensitivity to in-vasive species. Final report. Brussels: Belgian Science Policy Office 2012 – Research Programme Science for a Sustainable Development.

KOEN M. & VAN LOON S., 2007. *Ensis* in de Voordelta. Een onderzoek naar het gebruik van de Amerikaanse Zwaardschede door schelpdieretende zee-eenden en de visserij in de Zeeuwse Voordelta, met betrekking tot Maasvlakte II. Afstudeerscriptie in het kader van de opleiding Diermanagement, van Hall Instituut, Leeuwarden en Wageningen Imares.

LEOPOLD M., VERDAAT H., SPIERENBURG P. & VAN DIJK J., 2010. Zee-eendenvoedsel op een recente zandsuppletie bij Noordwijk. Rapportnummer C021/10. Institute for Marine Re-sources and Ecosystem Studies, Wageningen Imares.

LEOPOLD M.F., VAN BEMMELEN R.S.A. & GEELHOED S.C.V., 2011. Zeevogels op de Noordzee. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-werkdocument 257.

TULP I., CRAEYMEERSCH J., LEOPOLD M., VAN DAMME C., FEY F. & VERDAAT H., 2010. The role of the invasive bivalve *Ensis directus* as food source for fish and birds in the Dutch coastal zone. *Estuarine, Coastal and Shelf Science* 90: 116-128.

Leeftijdsamenstelling en seksratio bij overwinterende watervogels in Vlaanderen

Gegevens van de winter 2011/12

Smienten - Koen Devos

De bescherming van trekkende watervogelpopulaties berust in belangrijke mate op een goede kennis van de populatiegrootte en de trends van die populaties. De jaarlijkse watervogeltellingen in Vlaanderen dragen hieraan al vele tientallen jaren hun steentje bij. Om de oorzaken van veranderingen in aantallen en verspreiding beter te begrijpen, is echter meer nodig. Daarvoor is het noodzakelijk om over informatie te beschikken over demografische populatieprocessen.

Vooraf gegevens over broedsucces en mortaliteit of overleving kunnen ons veel leren en laten ons toe om te achterhalen in welke fase van de levenscyclus of in welke geografische regio (broedgebieden, overwinteringsgebieden,...) de oorzaken van aantalsveranderingen moeten gezocht worden. Een verandering in de populatie is bovendien vaak vlugger te zien in demografische gegevens dan in de absolute aantallen, zeker bij langlevende watervogelsoorten.

In tegenstelling tot landen als het Verenigd Koninkrijk en Nederland werd in Vlaanderen tot nu toe slechts in beperkte mate aandacht besteed aan aspecten zoals broedsucces bij watervogels (bleef meestal beperkt tot bepaalde gebieden en korte perioden). Daar kan misschien verandering in komen nu er meer en meer initiatieven genomen worden om dit soort gegevens op internationale schaal te verzamelen. Voor soorten met een ruime verspreiding is immers een grensoverschrijdende aanpak vereist om een goed beeld te krijgen van de leeftijdsamenstelling van de volledige populatie. Net als bij tellingen van aantallen vogels heeft dit soort projecten baat bij een goede samenwerking tussen professionele ornithologen en ervaren vrijwilligers. Tijdens de laatste winter 2011/12 werden in Vlaanderen voor diverse soorten watervogels gestandaardiseerde gegevens verzameld over leeftijdsverhoudingen en broedsucces. We geven in deze bijdrage een bondig overzicht van enkele eerste resultaten. Die zijn voornamelijk nog te beperkt om veel conclusies uit te trekken, maar leveren nu wel al een waardevolle bijdrage aan grensoverschrijdende initiatieven.

Kleine zwaan *Cygnus columbianus*

Het onderscheid tussen adulte en jonge vogels is bij kleine zwanen – die ook de winter nog in familieverband doorbrengen – gemakkelijk te maken. Het aandeel

juvenielen wordt in de belangrijkste overwinteringsgebieden (vnl. in Nederland en Groot-Brittannië) al vele tientallen jaren opgevolgd.

Kleine zwanen - Koen Devos

Vorige winter werden op 3 en 4 december 2011 over het volledige verspreidingsgebied van de soort steekproeftellingen van de leeftijdssamenstelling en familie grootte uitgevoerd (coördinatie Jan Beekman/Wim Tijssen). In Vlaanderen kregen we gegevens binnen van 154 vogels, waarvan 39 juvenielen (25,3 %) (Tabel 1). Voor alle landen samen (België, Duitsland, Denemarken, Engeland, Nederland) werden in totaal 8382 vogels gecontroleerd op leeftijd. Dit leverde amper 9,7 % juvenielen op (Nieuwsbrief Kleine Zwanen Wim Tijssen). In verhouding zaten dus merkkelijk meer succesvolle zwanen in Vlaanderen dan in andere landen. Over de volledige populatie gezien is het broedsucces echter te laag om de jaarlijkse sterfte te compenseren, net zoals ook in de meeste voorgaande jaren het geval was. De populatie van kleine zwaan vertoont al sinds midden de jaren '90 een verontrustende afname. De werkelijke oorzaak blijft vooralsnog onduidelijk. Hiervoor is verder onderzoek nodig naar de factoren die de overleving en het broedsucces van deze soort mogelijk beïnvloeden zoals klimaat en habitatveranderingen (REES & BEEKMAN 2010).

Tabel 1. Leeftijdsverhouding bij kleine zwaan in Vlaanderen op 3-4 december 2012.

Regio	Aantal gecontroleerd	Adult	Juveniel	% juveniel	Teller
Krekengebied NO-Vlaanderen	110	82	28	25,5	W. De Smet
IJzervallei	15	11	4	26,7	K. Devos
Overige gebieden	29	22	7	24,1	Wnm.be
Totaal	154	115	39	25,3	

Kolganzen *Anser albifrons* - Kleine rietgans *Anser brachyrhynchus*

Voor al in Nederland worden al sinds begin de jaren '60 tellingen uitgevoerd van het percentage juveniele vogels in de overwinterende groepen **kolganzen** die behoren tot de Russische populatie. Onder impuls van Kees Koffijberg (Sovon) werd het jaarlijks verzamelen van gegevens over broedsucces recent ook uitgebreid naar andere landen die deel uitmaken van het verspreidingsareaal van deze soort. Zo werden in 2011/12 in West-Europa ruim 210.000 kolganzen gecontroleerd op leeftijd (ongeveer 18% van de NW-Europese populatie), waarvan ruim 15.000 in Vlaanderen. Voor alle landen samen kwam men een cijfer van 20,6% onvolwassen vogels (nieuwsbrief K. Koffijberg). Opvallend daarbij is het afwijkende cijfer voor Vlaanderen (31,7% juvenielen), iets wat trouwens in alle onderzochte Vlaamse ganzenregio's werd vastgesteld (Tabel 2). Dat relatief hoge percentage werd bovendien reeds in een aantal vorige jaren vastgesteld (weliswaar met meer fragmentarische gegevens) en lijkt dus geen toeval te zijn. Aan de uiterste zuidwestrand van het areaal overwinteren dus naar verhouding meer succesvolle broedvogels.

Bij kolganzen is al geruime tijd een opvallende daling in het broedsucces merkbaar (K. Koffijberg) en ook de telgegevens van de populatieaantallen wijzen uit dat de snelste groei van de populatie wellicht achter de rug is.

Afgelopen winter werden ook een beperkt aantal leeftijdstellingen bij **kleine rietgans** uitgevoerd. Bij deze soort vergt het wat meer moeite om eerstejaarsvogels te onderscheiden van adulte vogels, vooral later in het winterhalfjaar. Daarom werden alleen de gegevens die verzameld werden in de maand november in rekening ge-

Kolganzen - Koen Devos

bracht. In een relatief kleine steekproef van ruim 900 vogels werden gemiddeld 21% juvenielen aangetroffen (maar met grote variatie tussen verschillende teldata en groepen). Net als bij kolgans is dit een hoger percentage dan het gemiddelde van 14,4% dat voor de Spitsbergen-populatie genoteerd werd over de periode 1980-2008, gebaseerd op cijfers uit Denemarken en Nederland (FOX et al. 2010).

Of het hier gaat om eenzelfde vast patroon als bij de kolgans - een relatief hoger percentage jonge vogels aan de zuidwestrand van het areaal - zal al dan niet nog moeten bevestigd worden in de komende winters.

Regio	Totale groeps-grootte	Aantal gecontroleerd	Adult	Juveniel	% juveniel	Teller
Kolgans						
IJzervallei	15635	5960	4002	1958	32,9	K. Devos
Oostkustpolders	12450	4109	2792	1317	32,1	K. Devos
Oostkustpolders	11810	4012	2772	1240	30,9	E. Kuijken
Noord-Oost-Vlaanderen	3197	1282	855	427	33,3	W. De Smet
Totaal Vlaanderen	43092	15363	10421	4942	32,2	
Kleine Rietgans						
Oostkustpolders	953	603	495	108	17,9	K. Devos
Oostkustpolders	760	306	223	83	27,1	E. Kuijken
Totaal Vlaanderen	1713	909	718	191	21,0	

Tabel 2. Leeftijdsverhouding bij ganzen in Vlaanderen, winter 2011/12.

Smient *Anas penelope*

De smient is een van de weinige eendensoorten waar relatief eenvoudig in het veld een onderscheid kan gemaakt worden tussen adulte en juveniele vogels, althans wat de mannetjes betreft. Vorige winter was er een pilootproject – gecoördineerd door Tony Fox en Carl Mitchell - waarbij op Europese schaal gegevens werden verzameld over leeftijds- en geslachtsverhouding bij smienten. Doelstelling was om te achterhalen of de beide geslachten en jonge of adulte vogels zich anders gaan verspreiden over het overwinteringsareaal. Ook in Vlaanderen werd meegewerkt aan dit project. Van ruim 7700 smienten werden geslacht en leeftijd (alleen bij mannetjes) genoteerd (Tabel 3). Er werd een duidelijk overwicht van mannetjes genoteerd (58,6%). Binnen die groep van mannetjes bleken 23,7% eerstejaars vogels te zijn. Steekproeven in verschillende gebieden bleken onderling soms wel hoge verschillen in geslacht- en leeftijdsverhouding te vertonen. In de Kustpolders (inclusief IJzervallei) waar de grootste aantallen overwinteren, werden relatief gezien meer vrouwtjes (45,5%) en meer juvenielen (tot zelfs 34% in de IJzervallei) geteld. In de binnenlandse pleisterplaatsen was het aandeel mannetjes over het algemeen merkbaar hoger (op verschillende plaatsen meer dan 60%). Jonge vogels maakten echter vaak minder dan 15% uit van de getelde aantallen, tot zelfs minder dan 7% in de Bourgoyen-Ossemers te Drongen.

Het Vlaamse cijfer van ruim 58% mannetjes sluit nauw aan bij eerder gepubliceerde gegevens. Het aandeel mannetjes in de belangrijkste NW-Europese overwinteringsgebieden blijkt vrij constant te zijn en ligt bijna stevast tussen 57 en 58% (HULSCHER 2006). De ongelijke verdeling van zowel geslachten als van juvenielen en adulten in verschillende deelgebieden wordt vaak in verband gebracht met de zogenaamde dominantiehypothese (OWEN & DIX 1986, HULSCHER 2006). Dominante adulte mannetjes verdringen subdominante vrouwtjes en juvenielen

naar slechtere voedselplekken of gebieden waar er een hogere kans op predatie is. Zo blijken in zogenaamde voorkeurshabitats in Groot-Brittannië (vnl. estuaria) merkkelijk meer adulte mannetjes voor te komen (OWEN & DIX 1986). De gegevens uit Vlaanderen lijken deze hypothese echter niet te bevestigen. De Kustpolders, die toch als de favoriete pleisterplaats kunnen worden beschouwd, herbergden immers net meer vrouwtjes en juveniele vogels. Er zijn echter meer gegevens nodig, verspreid over meerdere jaren, om te achterhalen of het hier wel degelijk om een vast patroon gaat.

Op basis van leeftijdgebepalingen op vleugels van geschoten smienten in Finland, Denemarken en Groot-Brittannië kon men vaststellen dat het percentage juvenielen afnam van 80% (vrouwtjes) en 74% (mannetjes) in Finland tot 63 en 45% in Denemarken (en nog lager in de UK) (GUILLEMAIN et al. 2012). De overleving in de herfst van jonge mannetjes werd bepaald op 22% en van vrouwtjes op 29%. De sterfte bij jonge en onervaren vogels is daarmee veel hoger dan bij adulte vogels.

Dankwoord

Veel dank aan alle medewerkers die vorige winter aan één van de vermelde projecten hebben meegewerkt: Eckhart Kuijken, Christine Verscheure, Jan Gouwy, Filip Goussaert, Geert Spanoghe, Nico Geiregat, Björn Deduysche, Walter Hamelinck, Walter De Smet, Jan Pauwels, Joris Everaert, Jef Mangelschots, Willy Verschuere, Ludo Benoy, Tine Pattyn en Jean Kiebooms.

	Totale groeps- grootte	Grootte steek- proef	ad. m.	juv. m.	onbek. m.	totaal m.	totaal v.	% m.	% juv. m.
IJzervallei	8509	2614	874	491	77	1442	1172	55,2	34,0
Uitkerkse Polder	1168	1015	404	142	0	546	469	53,8	26,0
Bourgoyen-Ossemeersen	755	513	282	21	5	308	205	60,0	6,8
Antwerpen LO	987	986	473	89	9	571	406	57,9	15,6
Antwerpen RO	455	455	215	78	0	293	162	64,4	26,6
Nieuwdonk/Donkmeer	1018	1018	526	73	0	599	419	58,8	12,2
Noord-Oost-Vlaanderen	359	327	181	33	40	254	109	77,7	13,0
Regio Schelde-Leie	120	119	56	17	0	73	46	61,3	23,3
Regio Mechelen	361	361	-	-	-	206	155	57,1	?
Verdronken Weiden Ieper	187	187	101	19	0	120	67	15,8	15,8
Totaal Vlaanderen	14116	7726	3164	985	382	4531	3288	58,6	21,7

Tabel 3. Seksratio en leeftijdsverhouding bij smienten in Vlaanderen, januari 2012.

Koen Devos

koen.devos@inbo.be

Referenties

FOX, A.D., B.S. EBBINGE, C. MITCHELL, T. HEINICKE, T. AARVAK, K. COLHOUN, P. CLAUSEN, S. DERELIEV, S. FARAGO, K. KOF-FIJBERG, H. KRUCKENBERG, M. LOONEN, J. MADSEN, J. MOOIJ, P. MUSIL, L. NILSSON, S. PIHL & H. VAN DER JEUGD (2010): Current estimates of goose population sizes in the western Palearctic, a gap analysis and an assessment of trends. - *Ornis Svecica* 20, 115-127.

GUILLEMAIN M, A. D. FOX, H. PÖYSÄ, V.-M. VÄÄNÄNEN, T. K. CHRISTENSEN, P. TRIPLET, V. SCHRICKE & F. KORNER-NIEVERGELT (2012). Autumn survival inferred from wing age ratios: Wigeon juvenile survival half that of adults at best? *Journal of Ornithology*.

HULSCHER J.B. (2006). Seksratio en leeftijdssamenstelling bij overwinterende Smienten nabij Haren, Groningen. *Limosa* 79: 41-52.

OWEN M. & M. DIX (1986). Sex ratios in some common British wintering ducks. *Wildfowl* 37: 104-122.

REES E.C. & J.H. BEEKMAN (2010). Northwest European Bewick's Swan: a population in decline. *British Birds* 103: 640-650.

Grondbroedende vogelsoorten en natuurbeheer op de Kalmthoutse Heide

Juveniele roodborsttapuiten - Glenn Vermeersch

In vorige nummers van Vogelnieuws kwamen we al vaker terug op de effecten van schapenbegrazing op de lokale populatie boomleeuweriken in de Kalmthoutse Heide. In 2011-2012 werd dit onderzoek verder uitgebreid en kwamen 3 studenten van de universiteit Antwerpen het team versterken. In dit nummer van Vogelnieuws komt hun werk aan bod.

Dan Sloodmaekers keek naar de relatie tussen de aanwezigheid van schapen en het broedsucces van de boomleeuweriken. Hij legde zijn masterthesis ondertussen succesvol af en het eindwerk wordt hier kort samengevat. In 2012 werd veldwerk verricht door Annelies Jacobs en Stijn Baeten, beiden ook biologiestudenten aan de universiteit van Antwerpen. Annelies keek naar de effecten van de grote heidebrand op een 10-tal vogelsoorten (vooral grondbroeders) en Stijn onderzocht of resultaten van het boomleeuwerik-onderzoek ook gelden voor een andere op de grond broedende typische heidevogel, de roodborsttapuit. Voor hen beiden is het nog te vroeg om conclusies te trekken, maar de opzet en de eerste resultaten van de twee eindwerken worden hier al kort toegelicht.

In 2013 zal de relatie tussen natuurbeheer en de grondbroeders verder worden onderzocht en komen opnieuw twee thesisstudenten een bijdrage leveren.

1. De aanwezigheid van schapen versus het reproductief succes van de boomleeuwerik

Boomleeuwerik - Glenn Vermeersch

Opzet

Om na te gaan op welke manier schapen het nestsucces kunnen beïnvloeden vergeleken we 3 parameters tussen begraasde en niet begraasde zones.

- Nestsucces: is er een lager nestsucces te vinden in begraasde zones?
- Aanwezigheid van het wijfje op nest: wordt broedintensiteit gewijzigd door aanwezigheid van grazers?
- Tijdstip van predatie: is dit gerelateerd aan de directe aanwezigheid van schapen bij het nest?

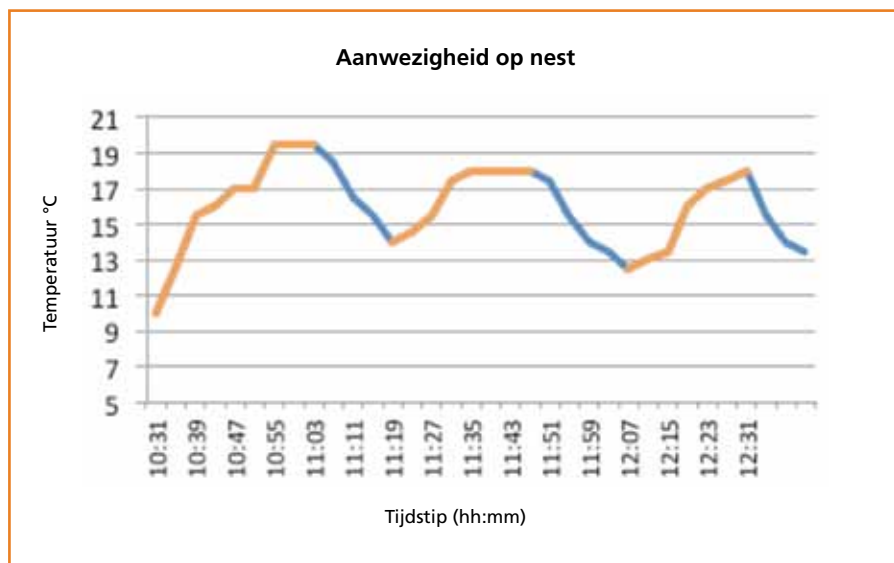
Om de verschillende broedbiologische kenmerken van nesten in begraasde en niet-begraasde zones met elkaar te vergelijken, werd gebruik gemaakt van 4 bestaande begrazingsrasters dewelke begraasd zijn sinds 2000. Als controlesituatie werd gebruik gemaakt van 2 verschillende zones met geschikt boomleeuwerikhabitat buiten het raster. Het broedseizoen van de boomleeuwerik werd ook in tijd opgedeeld: een periode vóór de aanwezigheid van schapen en een periode ná de plaatsing van schapen. Hierdoor wordt het mogelijk om te zien of de aanwezigheid van schapen of eerder lange-termijn effecten het nestsucces beïnvloeden.

Kolonie	Begraasde plots	Controle plots
Periode 1 (15/03-10/05)	Geen schapen	Geen schapen
Periode 2 (11/05-10/06)	Wel schapen	Geen schapen

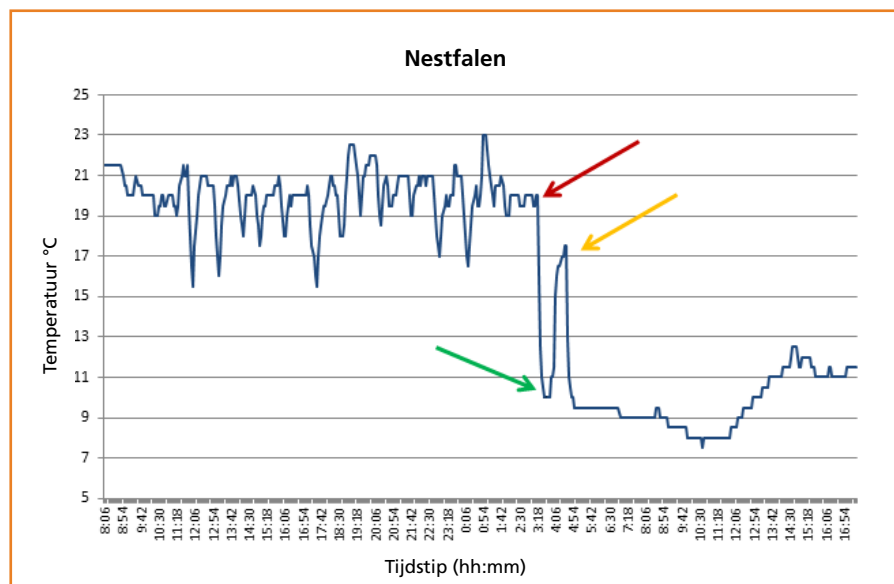
Elk gevonden nest werd opgevolgd door het plaatsen van een temperatuurlogger die elke 4 dagen werd uitgelezen. Nestpredatie, wat erg duidelijk wordt weergegeven als een sterke temperatuurdaling, werd op deze manier snel achterhaald met daarbij het exacte tijdstip van het falen van het legsel. Ook de aanwezigheid van het broedende wijfje kon zo worden gevisualiseerd.

Graspieper - Glenn Vermeersch

Figuur 1: Afwisseling van broeden (oranje) en foerageren (blauw) bekomen uit temperatuurdata.

Figuur 2: Visualisatie van nestpredatie. Het nest wordt verlaten (rode pijl) waarna de temperatuur daalt tot een minimum waarop het wijfje toch weer komt broeden (groene pijl) om het nest na korte tijd definitief op te geven (gele pijl).

Roodborsttapuit - Glenn Vermeersch

Conclusie

De aanwezigheid van schapen in een open heidegebied heeft het mislukken van verschillende boomleeuwerikenlegsels tot gevolg. Waarschijnlijk heeft dit te maken met een facilitatie van nestpredatie. De impact die dit verlies van nesten heeft op de populatie is niet gekend.

Dan Slootmaekers

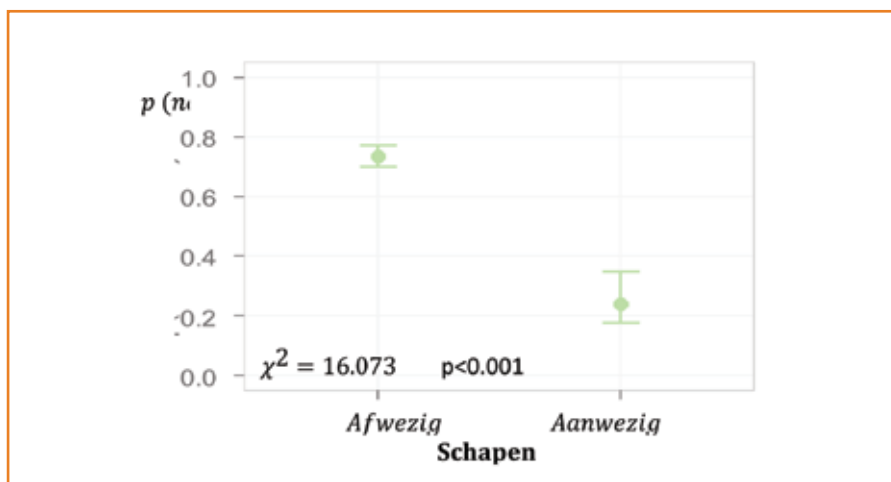
Resultaten

In 2011 werden 127 nesten gevonden waarvan 75 in begraasde zones en 52 daarbuiten. Tijdens de eerste periode werden 79 nesten gevonden tegenover 48 in periode 2. Bij iets meer dan de helft van de nesten (56%) slaagden de ouders erin om ten minste 1 jong tot uitvliegen te brengen.

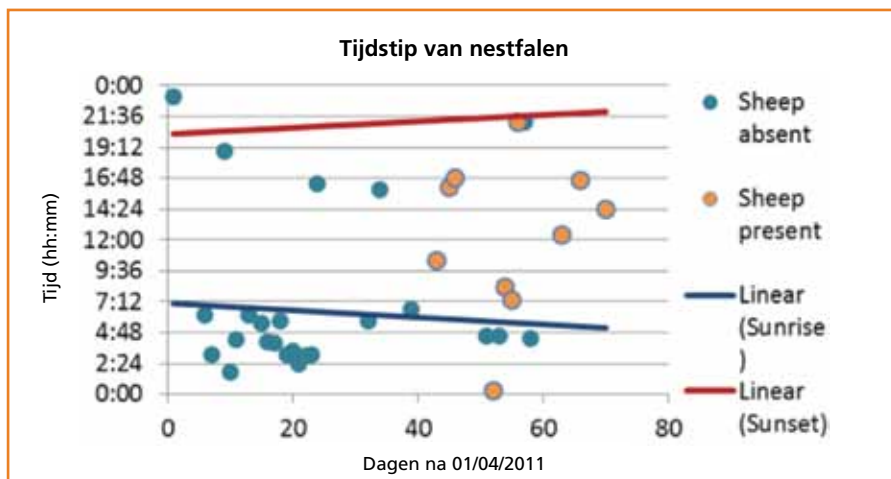
Met de gecombineerde gegevens van de veldseizoenen 2010 en 2011 was het mogelijk om met grote zekerheid (201 nesten in de steekproef) te stellen dat nesten in zones waarin schapen aanwezig zijn zo'n 4 keer minder kans hebben om ten minste 1 jong tot uitvliegen te brengen. De duur van aanwezigheid van een boomleeuwerikvrouw op haar nest bleek niet langer of korter in begraasde zones.

Een eigenaardigheid die we konden opmerken was dat er een verandering te zien was in de timing van het falen van de nesten. Na introductie van schapen mislukten de meeste legsels bij daglicht waar dit in de periode voor introductie van schapen nog voornamelijk 's nachts gebeurde. Voor de grote meerderheid van de mislukte nesten kon predatie als duidelijke oorzaak aangewezen worden. Daarom wordt vermoed dat de verschuiving in predatietiming te wijten is aan de aanwezigheid van schapen. Een sluitende verklaring daarvoor is moeilijk te geven omdat er geen veldobservaties gedaan werden om dieper op dit onderwerp in te gaan. Een mogelijke verklaring zou zijn dat de grote groepen kraaien die voorkomen in het gebied geleerd hebben de schaapskudde te observeren te volgen om vervolgens de nesten te prederen van van het nest opvliegende broedvogels. Ook de vertrapping van vegetatie kan de nesten beter zichtbaar en dus ook gevoeliger maken voor predatie door zichtjagers, dewelke voornamelijk dagactief zijn.

Figuur 3: De invloed van de aanwezigheid van schapen op nestsucces. Er is een 4x grotere kans op nestsucces bij afwezigheid van schapen tegenover bij aanwezigheid van schapen.

Figuur 4: Aanwezigheid van schapen in relatie tot de timing van nestfalen

2) Herkolonisatie van verbrand heidelandschap door broedvogels – eerste resultaten van het broedseizoen 2012

Eind mei 2011 woedde een hevige brand over 600 ha. in Grenspark De Zoom – Kalmthoutse Heide. Verschillende nesten met eieren of jongen gingen verloren, en vooral groundbroeders of soorten die laag in de begroeiing nestelen, werden zwaar getroffen. Het landschap kreeg een ander uiterlijk en bood een opnieuw te koloniseren broedbiotoop aan. In kader van een masterthesis biologie aan de universiteit Antwerpen werd nauwgezet opgevolgd hoe de brandvlakte het daarop volgende broedseizoen werd ingenomen door verschillende soorten broedvogels.

Ontstaan pioniersbiotoop

Na de heidebrand vormde een uitgestrekte vlakte met verkoolde resten struikheide, opportunistisch pijpenstrootje en zwartgeblakerde bomen de basis voor een opnieuw te koloniseren broedbiotoop. Op verschillende plaatsen woedde het vuur tot in het aangrenzend naaldbos, vooral aan de oostzijde van het gebied en creëerde een glooiende overgangszone tussen bos en open heide.

Het werd uitkijken of pionierssoorten als boomleeuwerik, boompieper en gekraagde roodstaart zouden profiteren van het open karakter van de brandvlakte, omzoomd met brede bosrand.

Voor soorten als kneu en roodborsttapuit die afhangen van de aanwezigheid van oude, structuurrijke heide, zag de toekomst er minder rooskleurig uit. Een intensieve broedvogelmonitoring van maart – juli 2012 spitste zich toe op soorten kenmerkend voor het gebied en relevant voor het beheer. Ca. 1200 hectare werd onderzocht aan Vlaamse zijde van het Grenspark. Op basis van telgegevens werden per soort territoriumkaarten opgesteld en aantallen vergeleken met gegevens uit de broedvogelmonitoring van 2009.

Eerste resultaten

Soort	Status Vlaanderen	Aantal 2009	Aantal 2012
Blauwborst	Niet bedreigd	3	10-11
Boomleeuwerik	Kwetsbaar	31	71
Boompieper	Bedreigd	95	129-132
Fitis	Niet bedreigd	98	88-89
Gekraagde roodstaart	Kwetsbaar	33	47-51
Graspieper	Bedreigd	NB	44-50
Kneu	Achteruitgaand	21	15-18
Nachtzwaluw	Kwetsbaar	25*	64
Sprinkhaanzanger	Niet bedreigd	1	4
Rietgors	Bedreigd	14	13-15
Roodborsttapuit	Niet bedreigd	64	66-69
Veldleeuwerik	Kwetsbaar	12	17-18
Wulp	Niet bedreigd	6	7-8

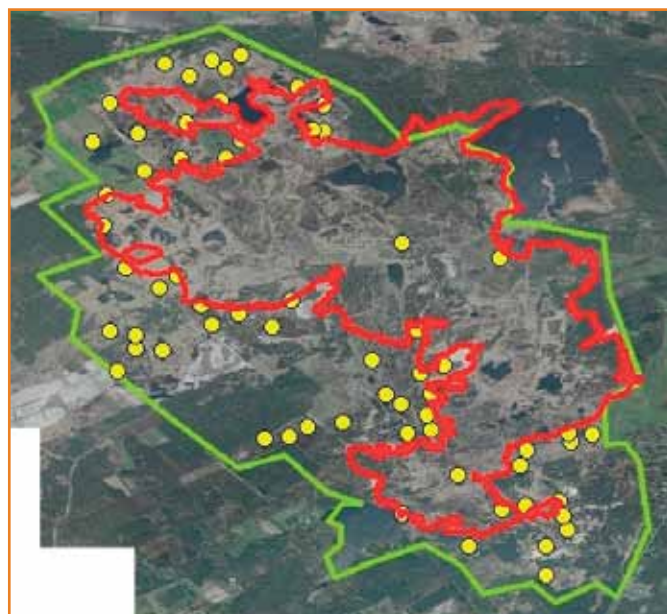
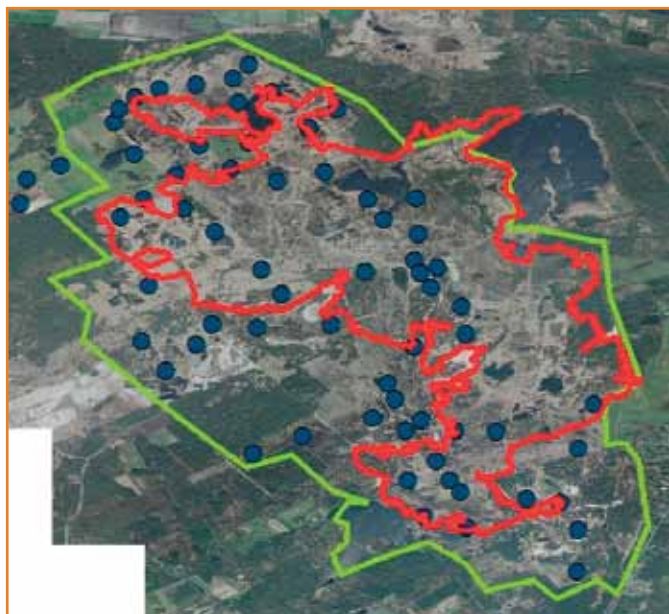

Wulp - Glenn Vermeersch

Tabel 1. Vergelijking aantal territoria broedvogels 2009 en 2012 in onderzoeksgebied aan Vlaamse zijde van Grenspark De Zoom – Kalmthoutse Heide. Voorlopige schatting op basis van telgegevens maart – juli 2012.

* Monitoring nachtzwaluw 2007(geg. I. Ledegen)

Een blik op de eerste resultaten geeft een duidelijke toename aan van soorten typerend voor de overgang van bos naar heide. Dé pionierssoort bij uitstek die profiteert van gunstige gevolgen van de heidebrand, is boomleeuwerik. De combinatie van nieuw, open broed- en foerageergebied met de aanwezigheid van verspreide boomopslag, dreef het aantal territoria naar een spectaculaire piek. Ook voor boompieper ontstond erg geschikt broedbiotoop. De soort laat een sterk positieve ontwikkeling zien het jaar na de heidebrand. In de bosrand die de brandvlakte

Verschuiving territoria
Roodborsttapuit 2012 (gele punten)
ten opzichte van 2009 (blauwe punten).
Binnen de verbrande zone werden
bijna geen territoria meer aangetroffen
Rode lijn: Brandgrens 2011
Groene lijn: Onderzoeksgebied

omzoomt, werden in vergelijking met vorige inventarisaties meer territoria van zowel gekraagde roodstaart als nachtzwaluw aangetroffen. Beiden hebben baat bij het open bosgebied met brede overgangszone.

Voor het eerst in lange tijd werd de zichtbaar dalende trend van veldleeuwerik in het Grenspark gecounterd met voorzichtig positieve resultaten. De soort profiteert van het open karakter van het landschap. De aantallen van graspieper wijzen op een gelijkaardig scenario, al zijn ter vergelijking helaas geen data uit recente monitoringsjaren beschikbaar. Analoog aan de stijging na de grote heidebrand van 1996, kent het aantal territoria van blauwborst ook in het broedseizoen van 2012 een toename. De soort duikt binnen de brandzone op verschillende plaatsen met vochtige heide op. De aantallen van rietgors en wulp, eveneens soorten van vochtige tot natte heide, bleven vrijwel stabiel. Sprinkhaanzanger kent een lichte toename in het gebied van de Zwarte Heuvel, een zone die niet door de brand werd aangetast. Een verklaring achter de dynamiek van de soort is dan ook vrijwel zeker niet toe te wijzen aan de effecten van de heidebrand.

Een onverwacht resultaat is het stabiel aantal territoria van roodborsttapuit. Binnen het getroffen gebied werden nagenoeg geen territoria meer vastgesteld, terwijl op plaatsen waar het structuurrijk heidebestand bewaard bleef, de aantallen sterk vooruit gingen. De soort heeft zich duidelijk teruggetrokken uit de brandvlakte, en haar territoria verschoven elders in het Grenspark. Voor andere gemonitorde broedvogelsoorten draaien de gevolgen van de heidebrand minder positief uit. Het aantal territoria van kneu aan Vlaamse zijde van het Grenspark is in 2012 gevoelig afgenomen. Binnen de brandzone werden net zoals bij roodborsttapuit geen territoria meer aangetroffen. Ook fitis blijkt een verliezer bij de brand. De soort heeft duidelijk geleden onder het verlies van struikgewas en jonge berkenopslag.

Rietgors - Glenn Vermeersch

Verder onderzoek

Op basis van gegevens uit de monitoring zal voor verschillende soorten worden gekeken naar de verschuiving van territoria binnen- en buiten de brandzone en naar effecten van brandintensiteit. In 2013 wordt de evolutie van het broedvogelbestand verder opgevolgd. Worden huidige trends voortgezet of zijn de effecten van de brand slechts van korte duur? Tevens zal aandacht gaan naar de rol van het beheer in het Grenspark, zoals het in stand houden van nieuw broedbiotoop enerzijds en het herstel van verloren heidevegetatie anderzijds.

Annelies Jacobs

3. De effecten van de aanwezigheid van schapen op een populatie roodborsttapuiten

Naar analogie met het onderzoek op de boomleeuwerik, werd in 2012 gestart met een gelijkaardig onderzoek naar roodborsttapuiten in dezelfde studieplots. Ook hier was het belangrijk een zo hoog mogelijk aantal nesten te vinden om zo over een voldoende grote steekproef te kunnen beschikken. Het veldwerk werd gestart op 20 maart en liep tot eind juli. Nesten vinden van roodborsttapuiten is niet eenvoudig. Het vergt een totaal andere aanpak dan bij boomleeuweriken en vraagt vooral veel observatietijd van met name het wijfje. Het bouwen van het nest en het voederen van de jongen zijn de twee eenvoudigste periodes om nesten te lokaliseren. De eilegfase kan tot 6 dagen in beslag nemen waarna nog eens tot maximaal 6 dagen kan gewacht worden voor het eerste ei daadwerkelijk gelegd wordt. Dit is een lastige periode voor de onderzoekers aangezien het wijfje het nest dan nauwelijks bezoekt. Tijdens de broedfase gaan de wijfjes, net zoals bij de boomleeuwerik, op regelmatige tijdstippen foerageren. Het terug naar het nest volgen van de wijfjes is dan iets eenvoudiger dan bij de leeuweriken, maar in tegenstelling tot die soort blijven de roodborsttapuit-wijfjes langer weg van het nest.

Gevonden nesten werden opgevolgd met temperatuurloggers zodat dezelfde parameters kunnen bepaald worden zoals bij de boomleeuwerik. Dit levert voor de soort tot nu toe onbekende gegevens op. Voor elk nest werden ook vegetatiekarteringen uitgevoerd en werden andere nestkarakteristieken zoals de nabijheid van een slenk, de afstand tot de dichtste boom enz... genoteerd. Jonge roodborsttapuiten kregen een unieke kleurringcombinatie zodat ze ook na het uitvliegen nog konden toegekend worden aan een bepaald nest. Bovendien konden we zo een idee krijgen van de jongenoverleving.

In totaal werden 96 nesten gevonden. Het slaagpercentage bedroeg 57%. Verdere analyse van de gegevens zal uitwijzen of we dezelfde effecten van de aanwezige schaapskudde vinden op het nest- en broedsucces als bij de boomleeuwerik.

Invoegen foto gekleurringde roodborsttapuiten met volgende onderschrift:

'elke jonge roodborsttapuit werd voorzien van een unieke kleurringcombinatie'

Stijn Baeten

Gekraagde roodstaart - Glenn Vermeersch

Elke jonge roodborsttapuit werd voorzien van een unieke kleurringcombinatie

Ecologisch onderzoek naar de bruine kiekendief:

een overzicht van het broedseizoen 2012

Getagd jong in omgeving van de nestplaats - Kjell Janssens

Voor het tweede jaar op rij verzamelden we heel wat interessante gegevens binnen het kader van de monitoring en het ecologisch onderzoek naar de bruine kiekendief in Vlaanderen en Zeeland. Dit was slechts mogelijk door de enthousiaste inzet van een groot aantal vrijwillige veldmedewerkers. Afgelopen zomer startten we ook met een gedetailleerd deelonderzoek naar de habitatkeuze van de soort. Deze studie wordt uitgevoerd door Koen Van den Berge in het kader van een Masterthesis biologie aan de Onderzoeksgroep Terrestrische Ecologie (Prof. Luc Lens) van de Universiteit Gent, maar onder begeleiding van het INBO. Hierover zullen we rapporteren in een volgend nummer van Vogelnieuws. Tegen dan kunnen we jullie ongetwijfeld een aantal interessante resultaten voorleggen.

Monitoring van de populatie

Om te voldoen aan de Natura 2000- en Instandhoudingsdoelstellingverplichtingen werd voor de bruine kiekendief sinds 2011 de monitoring in het kader van het Bijzondere Broedvogelproject (BBV) lichtjes uitgebreid. Hierbij opteerden we om naast het monitoren van het aantal territoria met opgave van de broedzekerheidscategorieën ook gegevens te verzamelen over broedsucces, en dit op basis van het aantal uitgevlogen jongen. We proberen dus om zoveel mogelijk informatie te verkrijgen over het aantal "geslaagde" en "mislukte" broedgevallen.

Speuren naar graanbroeders - Kjell Janssens

Vorig jaar voerden we voor het eerst een dergelijke grondige inventarisatie uit. We registreerden toen voor Vlaanderen 82 zekere broedgevallen, waarvan er een 30% mislukten. Een overzicht hiervan vind je in het vorige nummer van Vogelnieuws (18/1). Een volledige vergelijking met 2012 is momenteel nog niet mogelijk omdat we nog van enkele gebieden detailgegevens verwachten. Het ziet er echter naar uit dat voor Vlaanderen het aantal zekere broedgevallen wat hoger is dan vorig jaar. Interessant is wel dat er in 2012 meerdere broedgevallen werden opgetekend in het oosten van Vlaanderen, dus buiten de polderzone. Het wordt boeiend om te zien of deze "trend" zich in de toekomst verderzet en de soort ook op termijn in Midden-Limburg haar vroegere broedgebieden weer terug inneemt.

Het kiekendievenvoorjaar 2012 begon goed met een vrij snelle aankomst in een aantal traditionele broedgebieden. Door het slechte weer was er echter dikwijls weinig activiteit te bespeuren en duurde het wel even voor er bij sommige nesten

zekerheid van broeden was. Door de vele regen in juni en juli vreesden we dat veel jongen door een combinatie van koude, vochtigheid en tekort aan voedsel het niet zouden halen. Op het eerste zicht viel dit uiteindelijk vrij goed mee. In Vlaanderen hebben we voor 2012 momenteel weet van 94 zekere broedgevallen, waarvan 30% mislukte (gelijkaardig met vorig jaar) en 9% waarvan het broedsucces onbekend is. We vonden 21 nesten in graan (23%), 6 in hooiland en gras en de rest in rietmoeras. De West-en Middenkust blijven nog steeds het bastion van de Vlaamse bruine kiekendievenpopulatie met in totaal 42 zekere broedgevallen waarvan 23 geslaagd, 15 mislukt en 4 onbekend. In het Krekengebied van Noord-Oost Vlaanderen waren er 29 zekere broedgevallen, waarvan 13 geslaagd, 9 mislukt (waarvan 2 waarschijnlijk een nieuw nest maakten) en 3 onbekend. Er waren ook minstens 5 nesten in percelen met maaigras die tijdens de eifase verloren gingen toen daar begin mei werd gemaaid en ingeploegd. Aan de Oostkust waren er minimum 6 broedgevallen en in het Waasland-Antwerps Havengebied minimum 12 (geg. Ludo Benoy en Chris Debuyzer). In de Scheldevallei ten zuiden van Gent was er opnieuw een mislukt broedgeval. Opvallend waren dit jaar de 4 broedgevallen in het oosten van het land, waarvan 2 in de Demervallei (geg. Luc Cieters).

In het schorregebied van Saeftinghe, traditioneel een gebied met hoge dichtheden aan bruine kiekendieven, zag het er in de vroege lente veelbelovend uit: Walter Vankerkhoven die het gebied zeer frequent bezocht, vond in april meer dan twintig territoria (nestbouw en balts). Nadien werden een aantal nesten verlaten, gepre-deerd (er zijn verschillende vossenburchten!) of bij uitzonderlijk hoog water weggespoeld. Uiteindelijk vlogen maar 3-4 nesten uit. Henk Castelijns zorgt voor een volledig overzicht van het broedseizoen in Zeeland.

Kleurmerkonderzoek

Kleurmerken van juvenielen

Dit jaar slaagden we erin om voor Vlaanderen en Zeeland samen in 52 verschillende nesten een totaal van 126 juveniele vogels van kleurmerken (wingtags) te voorzien. Er waren 38 nesten in riet en 14 in graan. Voor meer details verwijzen we naar Tabel 1. Van al deze vogels beschikken we over een aantal biometrische gegevens zoals vleuggellengte (daaruit kunnen we fenologie berekenen), klauwlengte (sexen), gewicht, aantal hongermaliën (geven idee van "hongerperiodes"), beide laatste geven een idee van de conditie van de vogel. Ook werden voor toekomstig genetisch onderzoek van het merendeel van de getagde vogels borstveertjes verzameld.

Waarnemingen van vogels in tweede kalenderjaar (getagd in 2011)

Er wordt algemeen aangenomen dat bruine kiekendieven bij ons meestal pas twee jaar na hun geboorte naar de broedgebieden terugkeren. Voor de in het voorjaar van 2011 getagde vogels zou dit dus pas in 2013 zijn. Toch keken we in het vroege voorjaar van 2012 met spanning uit naar waarnemingen van tweedejaarsvogels (tweede kalenderkleed) met wingtags. Via een aantal kanalen en een speciale oproep in de Natuurbericht-rubriek op de website van Natuurpunt probeerden we nog eens extra de aandacht op het kleurmerkproject te vestigen. Hierdoor werden er toch heel regelmatig waarnemingen van getagde vogels gemeld.

*Jonge getagde bruine kiekendief
met afwijkend verenkleed -
Kjell Janssens*

Getagde vogel - Kjell Janssens

Ringen, meten, wegen en taggen van een 'graannest' in een door onweer bijna volledig platgeslagen gerstveld. Het "nesttentje" is zichtbaar op de voorgrond. Alhoewel het nest van ver duidelijk zichtbaar was vlogen alle vier de jongen uit. - Anny Anselin

(Zwinpolders) waarmee we de herkomst van de vogel konden traceren: getagd te Zaamslag nabij Terneuzen (Zeeland). Hoogstwaarschijnlijk betreft het dezelfde vogel die op 18 mei en 27 mei gemeld werd respectievelijk te St-Kruis bij Aardenburg (Zeeland) door Pieter Dalhuin en te Koolkerke (Zwinpolders) door Frank De Scheemaker, met opgave van zelfde kleurencombinatie maar zonder codes. Het toeval wil dat Filiep T'Jollyn en ikzelf op 15 juni ook nog eens dezelfde vogel waarnamen aan het Hagebos nabij Zuienkerke, van dichtbij met de codes goed afleesbaar.

Het is echter vooral in de nazomer dat we voor enkele verrassingen kwamen te staan. In het zuidelijk deel van ons land werden niet minder dan drie vogels waargenomen in tweedekalenderkleed. Alain Bultreys zag eind augustus in Meux, ten oosten van Gembloux in de provincie Namen een tweedejaars vogel, die eind juni 2011 getagd was in Arnemuiden (Zeeland). In Bruyelle (Antoing) ten zuiden van Doornik observeerde Vincent Dufour begin augustus eveneens een tweedejaars vogel die eind juni 2011 in Ossensisse (Zeeland) getagd was. Tenslotte werd in Moulbaix bij Ath in Henegouwen half augustus door Mathieu Derume nog een tweedejaars vogel waargenomen, maar door het ontbreken van de code-informatie konden we hier jammer genoeg de afkomst niet bepalen.

Het blijft natuurlijk een raadsel wat die puberkiekendieven al die tijd gedaan hebben. Zijn ze misschien blijven overwinteren en over het oog gezien? Dat is zeker een mogelijkheid want zelfs de vogel van Damme-Zuienkerke is uiteindelijke maar vier keer waargenomen, en na 15 juni helemaal niet meer. Nochtans loopt er genoeg observerend volk rond in de polder! Ofwel zijn ze naar het "zuiden" getrokken, in het voorjaar teruggekomen en hebben ze wat rondgezworven zonder dat iemand ze heeft opgemerkt. Wat we nu wel weten is dat er toch wel een aantal tweedekalenderjaarsvogels kunnen rondvliegen bij ons.

Waarnemingen van vogels in eerste kalenderjaar (getagd in 2012)

In de periode van het uitvliegen van de jongeren en het nog bijvoederen door de adulten in de nabije of verdere omgeving van het nest werden heel wat waarnemingen verricht zodat we van een aantal jongen weten vanaf wanneer ze hun "nestomgeving" hebben verlaten en zijn beginnen rondzwerven-trekken. Sommige

jongen verbleven tot meer dan twee maanden nog in de ruimere omgeving van de nestplaats alvorens te "verdwijnen". Vooral vanaf half augustus kwamen via verschillende bronnen waarnemingen binnen van vogels die al wat verder (enkele tientallen kilometers) van hun nestplaats werden gezien en in het NO Vlaamse krekengebied noteerde men verschillende in Zeeland getagde jongen. Aan de Westkust werd een jong uit de Moeren teruggezien in Alveringem. Een vogel in Kluizen was afkomstig van Terneuzen.

Tabel 1. Overzicht van de in Vlaanderen en Zeeland gekleurmerkte kiekendieven in 2012

getagde vogels	mannetjes	wijfjes	totaal
aantal vogels	71	55	126
aantal in riet	56	35	91
aantal in graan	16	19	35

tagplaatsen	in riet	in graan	totaal
aantal	38	14	52

Een iets spectaculairdere terugmelding was van een jonge bruine kiekendief die half augustus volkomen uitgeput was gevonden nabij Mons, en naar een nabijgelegen vogelasiel te Masnuy Saint Jean werd overgebracht. De jonge snaak is er na goede zorgen en vitamientjes goed bijgekomen en erna weer losgelaten. Het was een mannetje, oudste van een nest van vier aan het Grote Gat van Koewacht (Zeeland), gekleurmerkt half juni. Via Jean-François Blanc die de internationale kleurmerkendatabank van kiekendieven coördineert ontvingen we een waarneming van een gemerkte jonge vogel nabij Limoges in centraal Frankrijk, die bij nader inzicht afkomstig was uit Biervliet (Zeeland). Dit is tot nu toe de verst geregistreerde waarneming van onze gemerkte kiekendieven. Vorig jaar vloog een jong uit de Westhoek ongeveer 200 km N-NO naar Norfolk (oostkust van Engeland). In de omgeving van de Geiteberg (Kooigem, West-Vlaanderen) vloog er een tiental dagen een als adult wijfje gedetermineerde kiekendief rond. Beide wingtags werden door de waarnemers Johnny Nuttin en Emmanuel Desmet beschreven als rood met als codes respectievelijk een blauwe streep en een blauwe bol. We tasten in het duister over de oorsprong van die vogel, want de codes van alle wingtags binnen het Europese project waar wij aan meewerken zijn ofwel wit, ofwel zwart, maar nooit blauw. Op rode wingtags staan bovendien enkel witte codes zodat die blauwe codes geen verkleurde zwarte kunnen zijn. Eventueel gaat het om wingtags met de kleur "fuchsia" (rood-purper) die wel zwarte codes kunnen hebben. Er zijn echter nog wel een aantal zeer lokale kleurmerkprojecten (vooral in Oost-Europa) waarvan de gebruikte codes niet altijd bekend worden gemaakt via de internationale kleurmerkenwebsite. De oorsprong van deze vogel blijft dus (voorlopig) onzeker.

Een regelmatig gehoorde opmerking in verband met het aflezen van wingtags is dat het niet zo gemakkelijk is om de codes te onderscheiden, zeker niet als de vogel veraf vliegt, maar kort gezien wordt of de belichting niet zo goed is. We kregen dan ook regelmatig gegevens door met enkel de kleurcombinatie zonder de codes, of slechts één van de codes. Meestal was het dan heel moeilijk om de afkomst van de vogel met zekerheid te bepalen. Het aanbrengen van kleurmerken heeft eigenlijk vooral tot doel om op lange termijn na te gaan waar de vogels terugkomen (plaatstrouw, habitatstrouw) en of er uitwisseling is tussen de verschillende zones binnen hun areaal. Het is een gemakkelijke en goedkope manier om hierover informatie te verzamelen. Tijdens het broedseizoen is er immers tijd genoeg om de wingtags goed te kunnen aflezen. Het is natuurlijk leuk meegenomen om ook wat te weten te komen over de verplaatsingen na het broedseizoen, maar hier is er natuurlijk wel een beperking. Een foto nemen met een goede lens geeft echter meestal wel betere resultaten.

En volgend jaar?

In 2013 loopt de monitoring van populatiegrootte en broedsucces nog steeds verder en zullen we de resultaten van het habitatkeuze-onderzoek kennen. Opnieuw zullen we weer een aantal juvenielen met kleurmerken voorzien. Nieuw is een deelonderzoek naar de verplaatsingen tijdens het broedseizoen waarbij we de grootte en kenmerken van het 'leefgebied' (home-range) van de broedvogels proberen te bepalen: hoe ver vliegen ze, waar zoeken ze voedsel, vertonen ze preferenties voor bepaalde teelten, verandert dit in de loop van het broedseizoen, enz.. Ook zullen we hierdoor nauwkeurige gegevens over het trekgedrag kunnen verzamelen. Daarvoor worden een (beperkt) aantal vogels gezenderd. Maar meer hierover in een volgend nummer!

Dankwoord

Dit onderzoek is niet mogelijk zonder de vrijwillige medewerkers van veel veldwaarnemers, vooral uit de Roofvogelwerkgroep Zeeland, de Natuurwerkgroep De Kerkuil, vzw, de Vogelwerkgroep NO-Vlaanderen en enkele Vogelwerkgroepen van Natuurpunt. Studie vzw. Ludo Benoy en Chris Debuyzer volgden het Waasland en de Antwerpse Rechteroever op. Ook de ringers "van dienst" zouden we hierbij hartelijk willen danken: Jeroen Arnoys, Tim Audenaert, Henk Castelijns, Walter De Smet, Kjell Janssens, Staf Neyt, Norbert Roothaert, Geert Spanoghe, Rik Vande Kerckhove en Walter Vankerkhoven. In Zeeland waren Mark Hoestein, Jaap Poortvliet, Eddy Matthijs, Willy Vink, André Hannewijk, Johnny du Burck, Izaak Quist, Bram Vroegindewij, Alex Wieland en Addy Snoep actief bij het kleurmerken. Dit jaar was er opnieuw een vlotte samenwerking met het Centre d'Etudes Biologiques te Chizé (Frankrijk), de Belgische Ringdienst (KBIN), en de Regionale landschappen Meetjesland en IJzer en Polder. Een aantal landbouwers werkten enthousiast mee aan de nestbescherming in graanvelden. Jan Bouckaert en Gabriël Moyaert steunden ons bij de bezoeken aan enkele privégebieden. And last but not least danken we een persoon die ons geweldig aanmoedigde door de stellen dat: "met ernaar te kijken er geen (kiekendieven) bijkomen". Zo hoor je het maar eens van een ander.

Anny Anselin, Henk Castelijns, Filiep T'Jollyn, Kris Degraeve, Kjell Janssens, Walter De Smet & Walter Haemelinck
Anny.anselin@inbo.be

Opvolging van beheerovereenkomsten voor akker- en weidevogels

Grauwe gors - Glenn Vermeersch

Zoals reeds in een eerder nummer van Vogelnieuws te lezen was (Strubbe 2010), wordt momenteel de effectiviteit van beheerovereenkomsten voor akker- en weidevogels onderzocht op het INBO. Het Vlaams Programmadocument voor Plattelandsontwikkeling (PDPO) - de Vlaamse invulling van de Europese plattelandsontwikkeling - ter verbetering van het milieu en het platteland steunt zowel op 'agromilieumaatregelen' als op 'beheerovereenkomsten'. Die laatste voorzien een vergoeding voor het vrijwillig uitvoeren van bijvoorbeeld het onderhoud van kleine landschapselementen of de zorg voor akker- en weidevogels (VLM 2000). Voor akkervogels kan een vergoeding verkregen worden voor het aanleggen van winterstoppels, graanranden, voedselgewassen, gemengde of opgeploegde grasstroken, en leeuwerikvlakjes. Voor weidevogels komen maatregelen zoals het uitstellen van de maai- en beweidingsdatum, het beschermen van nesten en het aanleggen van vluchtstroken (niet of later gemaaide stroken waarin de predatiekans lager is) in aanmerking.

Opzet

Om na te gaan of de Vlaamse PDPO maatregelen er echt in slagen om de biodiversiteit te beschermen, en om indien nodig tijdig te kunnen bijsturen, werd in een eerste fase van dit project door het INBO een impactindicator voor akker- en weidevogels in Vlaanderen ontwikkeld. Hiervoor werd gebruik gemaakt van twee

datasets. Een eerste evaluatie van de PDPO maatregelen is mogelijk via de gegevens die verzameld worden in het kader van het lopende project 'Algemene Broedvogels Vlaanderen' (ABV). Hierin worden de verspreiding en de populatiegrootte van een aantal algemene broedvogels opgevolgd door middel van inventarisaties van steekproefhokken (1 km²). Vijfhonderd van die steekproefhokken liggen grotendeels in landbouwgebied en een vergelijking van de biodiversiteit in hokken met en zonder beheermaatregelen kan een indicatie geven van de effectiviteit van de maatregelen. Deze dataset heeft echter het nadeel dat er gepoogd moet worden om het effect van beheermaatregelen los te koppelen van de invloed van habitatkwaliteit. Een bepaald hok kan immers een hoge biodiversiteit hebben omdat het in een goed habitat

Patrijs - Glenn Vermeersch

gelegen is, onafhankelijk van de aanwezigheid van maatregelen. Om dit probleem te omzeilen werden door het INBO zorgvuldig 14 landbouwgebieden in Vlaanderen uitgekozen, waarin broedvogelinventarisatie zou plaatsvinden. Deze gebieden werden geselecteerd op basis van de densiteit aan akker- en weidevogelmaatregelen, maar er werd ook rekening gehouden met andere potentieel belangrijke factoren zoals bijvoorbeeld habitatkwaliteit (akker of grasland, perceelsgroottes, ...). Op deze manier kunnen er gedetailleerde gegevens verzameld worden over verspreiding, populatiegrootte en habitatgebruik van de doelsoorten in relatie tot de getroffen beheermaatregelen. Door het opvolgen van populatietrends doorheen de jaren zal het INBO uitsluitsel kunnen geven over de mate van succes van de akker- en weidevogelbeheermaatregelen. (STRUBBE 2010).

Opvolging

Na een eerste broedvogelinventarisatie in de 14 geselecteerde gebieden in 2010 (toen elk gebied vier maal geteld werd), werden deze gebieden dit voorjaar (2012) voor de tweede maal geteld. Ondanks de slechte weersomstandigheden kon elk gebied toch zeven maal geteld worden tussen begin april en half juli. Tijdens elk bezoek werden alle waarnemingen van een geselecteerde lijst van soorten (om praktische redenen werden een aantal talrijke landbouwsoorten zoals bv. houtduif *Columba palumbus*, spreeuw *Sturnus vulgaris* en zwarte kraai *Corvus corone* niet geteld) die op broeden of een territorium wijzen op veldkaarten genoteerd, en later via de website Avimap (www.avimap.be) ingevoerd. Via deze oorspronkelijk door Sovon ontwikkelde webtool kunnen op het einde van het broedseizoen de territoria gemakkelijk automatisch berekend worden. In alle gebieden samen werden in 2012 voor 41 soorten akker- en weidevogels (Tabel 1) ongeveer 1450 territoria geteld, gaande van in totaal 1 territorium zomertortel *Streptopelia turtur* tot bijna 200 territoria veldleeuweriken *Alauda arvensis*. Het gebied met de meeste soorten (26) bleek Boekhoute, het kleinste aantal soorten (11) werd in Kanne en Kerkom-bij-Sint-Truiden waargenomen. Het hoogste aantal berekende territoria (169) lag in Schoorbakke, het laagste (48) in Sint-Lievens-Esse.

Na de inventarisatie van de vogels werden ook (net zoals in 2010) per perceel de teelten of het grondgebruik genoteerd, om eventuele effecten van verschillende soorten landgebruik op de broedvogels na te gaan, en ook de aanwezige kleine

Tabel 1. Lijst van akker- en weidevogels met het totale aantal territoria per soort in de 14 onderzochte gebieden in 2012.

	2012
Canadese gans	4
Nijlgans	1
Bergeend	11
Slobeend	6
Kuifeend	3
Bruine kiekendief	1
Buizerd	2
Torenvalk	3
Patrijs	26
Kwartel	17
Fazant	73
Meerkoet	28
Scholekster	15
Kievit	162
Grutto	34
Wulp	13
Holenduif	84
Zomertortel	1
Koekoek	7
Veldleeuwerik	194
Boerenzwaluw	10
Graspieper	42
Gele kwikstaart	160
Witte kwikstaart	46
Blauwborst	33
Zwarte roodstaart	13
Roodborsttapuit	33
Grote lijster	2
Rietzanger	58
Bosrietzanger	20
Spotvogel	3
Braamsluiper	1
Grasmus	81
Ekster	11
Huismus	36
Ringmus	28
Groenling	16
Putter	1
Kneu	79
Rietgors	30
Geelgors	56

Veldleeuwerik - Glenn Vermeersch

Grutto - Glenn Vermeersch

Simon Feys

simon.feys@inbo.be

Sophie Philtjens

Referenties

STRUBBE D. 2010 Brengen beheermaatregelen soelaas voor de geplaagde Vlaamse akker- en weidevogels?
Vogelnieuws 14: 14-18.

STRUBBE D., VERSCHelde P., HENS M., WILS C., BAUWENS D., DERMOUT M. & L. DE BRUYN 2010 Impact van PDPO II maatregelen op de biodiversiteit. Studie uitgevoerd door het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) in opdracht van het Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel. 102 blz + bijlagen.

Vlaamse Landmaatschappij (VLM) 2000 Beheersovereenkomsten: boeren beheren de natuur.
http://publicaties.vlaanderen.be/docfolder/7084/VLM_beheersovereenkomsten.pdf

landschapselementen worden tijdens het project in kaart gebracht.

Vervolg

In het voorjaar van 2013 volgt een derde inventarisatieronde, waarna de gegevens van de drie teljaren geanalyseerd kunnen worden, om dan uiteindelijk na te gaan wat de invloed is van de beheerovereenkomsten op akker- en weidevogels. Uit eerste analyses van

de gegevens van 2010 (STRUBBE et al. 2010) blijkt dat het ABV-meetnet suggereert dat de diversiteit van broedvogels op het platteland positief beïnvloed wordt door PDPO II maatregelen (waarbij de 'II' staat voor de tweede versie van PDPO, periode 2007 - 2013) met een direct verwacht effect op de algemene biodiversiteit (bv. de overeenkomsten botanisch beheer, hamsterbescherming, kleine landschapselementen, de beheerovereenkomst en de vergoeding natuur, perceelsrandbeheer en biologische productiemethodes). De resultaten van de gerichte inventarisaties in de 14 onderzochte gebieden ondersteunen dit resultaat slechts gedeeltelijk: de analyses op soortniveau suggereren alleen voor grasmus *Sylvia communis* en roodborsttapuit *Saxicola rubicola* een mogelijk positief effect. Wel bleek dat, nadat verschillen in habitatkwaliteit tussen percelen in rekening gebracht zijn, de soortdiversiteit en abundantie van broedvogels op het platteland positief gerelateerd is aan de hoeveelheid landbouwgrond onder weidevogelbeheer in het landschap rond een perceel. De analyses op soortniveau bevestigden dit: er werden beduidend meer bergeenden *Tadorna tadorna*, grutto's *Limosa limosa*, kieviten *Vanellus vanellus*, meerkoeten *Fulica atra*, rietgorzen *Emberiza schoeniclus*, rietzangers *Acrocephalus schoenobaenus* en roodborsttapuiten waargenomen op percelen gelegen in een landschap met een hogere densiteit aan weidevogelbeheermaatregelen. Dit was echter niet zo voor alle soorten (bv. gele kwikstaart *Motacilla flava* en veldleeuwerik). Met de gegevens van 2012 en 2013 moet het mogelijk zijn om een duidelijker beeld te krijgen van de invloed van de beheermaatregelen op de akker- en weidevogelpopulaties.

Gele kwikstaart - Glenn Vermeersch

ABV-project: trends na de tweede volledige telcyclus

Zwarte mees - Glenn Vermeersch

In 2012 werd de tweede volledige telcyclus (2010-2012) van het project Algemene Broedvogels Vlaanderen (ABV) afgewerkt. Ter voorbereiding van een eerste analyse werd in september aan alle vrijwillige medewerkers gevraagd om de telgegevens van 2012 en eventueel nog van eerdere jaren in te voeren op broedvogels.inbo.be. Dit leverde op vrij korte termijn een flinke hoeveelheid nieuwe data op, maar van heel wat telhokken worden de gegevens toch nog verwacht. De cijfers in Tabel 1 bij dit artikel zullen dan ook nog wat wijzigen in de komende maanden.

Resultaten

Voor het eerst presenteren we trends van algemene broedvogelsoorten in Vlaanderen die gebaseerd zijn op paarsgewijze vergelijking tussen twee telcycli van telkens 3 jaar in dezelfde steekproefhokken (Tabel 1). De trends worden per soort vergeleken met Europese cijfers op lange (1980-2010) en korte termijn (1990-2010). In vergelijking met eerdere ABV-resultaten stellen we vast dat er nu al voor meer soorten wetenschappelijk significante cijfers beschikbaar zijn. Naar verwachting zal het aandeel significante trends verder toenemen naarmate de looptijd van het project vordert en er per jaar meer data zullen ingevoerd zijn.

De afname van soorten van het open landbouwgebied, maar ook van aan kleine landschapselementen gebonden soorten aan de randen ervan zet zich door met uitzondering van geelgors. Ook trans-Sahara trekkers vertonen vaak negatieve trends.

Dodaars - Glenn Vermeersch

Tabel 1. Trends van 80 algemene en schaarse broedvogels in Vlaanderen op basis van telgegevens van het ABV-project (2007-2012)

Soort	Trend	Sign.	EU Lang	EU Kort	Soort	Trend	Sign.	EU Lang	EU Kort
Bergeend	-26,9	(<)	-	-	Koolmees	16	>	14	19
Blauwborst	26,3	NS	-	2	Kuifeend	-0,8	NS	-	-
Boerenzwaluw	5,2	NS	5	-15	Kuifmees	-4,2	NS	-36	-10
Bonte vliegenvanger	216,4	NS	-19	-24	Kwartel	55,8	>	-	-
Boomklever	23,4	(>)	85	-2	Matkop	-1,3	NS	-69	-54
Boomkruiper	-5	NS	3	51	Meerkoet	27,7	>	32	-3
Boomleeuwerik	8,8	NS	-5	34	Merel	1,1	NS	25	24
Boompieper	11,3	NS	-51	-35	Nachtegaal	-78,9	<	-61	0
Bosrietzanger	-33,9	(<)	13	-16	Nijlgans	-1,5	NS	-	-
Buizerd	-13,7	NS	92	-16	Patrijs	-25,4	NS	-94	-90
Canadese gans	40,9	>	-	-	Pimpelmees	25,8	>	45	41
Cetti's zanger	-85,3	(<)	-	491	Rietgors	-11,5	NS	-24	-17
Dodaars	-61,5	<	-	-	Rietzanger	-1,6	NS	-11	7
Ekster	13,2	>	-1	-41	Ringmus	-26,3	<	-57	-9
Fazant	23,3	>	-	-	Roodborst	-9,8	<	15	4
Fitis	2,9	NS	-31	-31	Roodborsttapuit	28	NS	-	22
Fuut	-36,4	(<)	-	-	Scholekster	7	NS	-	-
Gaai	18,8	(>)	22	31	Sperwer	-4,8	NS	-1	-32
Geelgors	25,1	>	-42	-23	Spotvogel	10	NS	-33	-3
Gekraagde roodstaart	1,4	NS	25	69	Spreeuw	-10,7	<	-52	-9
Gele kwikstaart	1,9	NS	-50	2	Sprinkhaanzanger	-49,2	NS	-51	-25
Gierzwaluw	27,7	>	4	21	Staatmees	-14,2	NS	74	1
Goudhaan	-47,9	<	-51	-64	Stadsduif	-32,5	<	-	-
Grasmus	17,3	>	23	0	Tijftjaf	11,9	>	85	-11
Graspieper	-38,7	<	-66	-55	Torenvalk	-37,1	<	-38	-42
Grauwe gans	-22,7	NS	-	-	Tortel	-53,3	<	-73	-29
Grauwe vliegenvanger	-52,4	NS	-39	-15	Tuinfluit	-1,7	NS	-18	-17
Groene specht	-17,1	<	51	51	Turkse tortel	-0,6	NS	94	155
Groenling	42,1	>	28	-16	Veldleeuwerik	-17,2	<	-48	-24
Grote bonte specht	23,7	>	65	24	Vink	5,3	>	13	-1
Grote lijster	-21,4	NS	-21	-9	Waterhoen	-37,6	<	-9	-5
Grutto	-1,7	NS	-40	-50	Wielewaal	-18,7	NS	16	26
Havik	170,2	NS	-	-	Wilde eend	10,9	(>)	42	-24
Heggenmus	-5,2	(<)	-32	-13	Winterkoning	-15,8	<	29	-10
Holenduif	7,7	NS	28	27	Witte kwikstaart	-2,5	NS	-12	-27
Houtduif	17,6	>	103	39	Wulp	-5	NS	-	-
Huismus	4,1	NS	-61	-5	Zanglijster	11,3	>	2	24
Huiszwaluw	-4,4	NS	-8	-9	Zwarte kraai	20	>	30	8
Kauw	48,2	>	23	-19	Zwarte mees	-57,1	<	-7	-19
Kievit	-17,2	<	-50	-35	Zwarte roodstaart	14,2	(>)	70	9
Kleine karekiet	5,4	NS	-2	-1	Zwarte specht	-8,5	NS	123	54
Kneu	-0,9	NS	-62	-51	Zwartkop	33,5	>	119	47
Koekoek	-15,9	(<)	-19	-13					

Legende: Trend= verandering in indexwaarde tussen de periode 2007-2009 en 2010-2012, Sign.: < significante afname, > significante toename, (<) mogelijk significante afname, maar gegevens nog niet toereikend, (>) mogelijk significante toename, maar gegevens nog niet toereikend, NS niet significant, EU lang= gecombineerde langetermijntrend (1980-2010) voor 23 Europese lidstaten, EU kort = gecombineerde kortetermijntrend (1990-2010) voor 23 Europese lidstaten.

De voorbije twee winters kenden telkens minstens één strenge vorstperiode. De verwachting was dat dit zou blijken uit de ABV-resultaten en die verwachting komt nu ook uit. Vorstgevoelige soorten zoals cetti's zanger, dodaars, fuut, goudhaan, groene specht, waterhoen, winterkoning en zwarte mees nemen flink af. Andere soorten zoals ijsvogel, graszanger en blauwe reiger vallen onder het BBV-project maar de eerste gegevens daar wijzen ook op een zeer duidelijke afname.

Generalisten, soorten die zich handhaven in tuinen en kraaiachtigen nemen verder toe, iets wat ook elders in Europa ook op lange termijn wordt vastgesteld.

Nood aan referentiemateriaal: Avimap.be

Sinds enige tijd werd de methode om inventarisaties op basis van uitgebreide territoriumkartering automatisch te clusteren ook ingevoerd in België en wel via de website avimap.be.

Dergelijke inventarisaties kunnen, wanneer ze jaarlijks herhaald worden, een goede regionale aanvulling bieden op de gegevens van het ABV-project. Uit tabel 1 blijkt bijvoorbeeld een niet-significante toename van de roodborsttapuit. Wanneer echter gebiedsdata uit enkele grote landbouw- en heidegebieden worden bekeken, blijkt de soort al een 10-tal jaar fors toe te nemen in de heidegebieden, maar eerder te stabiliseren of zelfs af te nemen in de landbouwgebieden. Ook voor andere soorten moet het mogelijk zijn om dergelijke regionale of habitat-gebonden verschillen aan te tonen en op die manier bij te dragen aan het verklaren van de waargenomen trends.

Aanpassingen invoermodule

De invoermodule die werd ontworpen voor het ABV project wordt geregeld aangepast op basis van opmerkingen van gebruikers. In de loop van het voorbije najaar werden weer enkele wijzigingen doorgevoerd.

Invoerscherm

Het invoerscherm werd vereenvoudigd door het weglaten van de invulvakken voor de tijd waarop een hok werd gelopen. In de handleiding wordt duidelijk vermeld dat de beste periode om te inventariseren de vroege ochtend is en we vertrouwen erop dat jullie die ook nauwgezet opvolgen. Ook de tijdsopgave bij de zes telpunten werd weggelaten omdat die gegevens niet voldoende worden gebruikt bij de verwerking van de gegevens. We vragen nog wel om aan te geven of bepaalde telpunten mogelijk niet bezocht werden. Deze wijzigingen leveren een tijdswinst op bij het invullen van het formulier en maken het geheel ook wat overzichtelijker. Sommige tellers meldden ons dat bij het bewaren van een ingevuld formulier de gegevens soms verloren gingen. Ook dit probleem werd aangepakt en zou zich niet meer mogen voordoen.

Rapportage

De rapporteringsmogelijkheden voor regionale coördinatoren werden wat aangepast om sneller en duidelijker een overzicht te kunnen hebben van welke hokken per regio nog vrij zijn of nog niet werden ingevoerd.

Ervaar je toch nog problemen bij de invoer of rapportering van de gegevens, neem dan steeds contact op met Iwan Lewylle (iwan.lewylle@natuurpunt.be). We zorgen er dan voor dat je zo snel mogelijk geholpen word.

Fitis - Glenn Vermeersch

Winterkoning - Glenn Vermeersch

Graspieper - Glenn Vermeersch

Dankwoord

Het is gepast jullie als vrijwilligers van het ABV-project hartelijk te danken. Zonder jullie telwerk zouden we niet in de mogelijkheid zijn om onze Europese plichten na te komen, noch van te werken aan een beter soortenbeleid in Vlaanderen. We hopen dan ook dat deze en toekomstige resultaten een stimulans mogen zijn om dat telwerk nog vele jaren vol te houden!

Glenn Vermeersch en Thierry Onkelinx
Glenn.vermeersch@inbo.be

Het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) is het Vlaams onderzoeks- en kenniscentrum voor natuur en het duurzame beheer en gebruik ervan. Het INBO verricht onderzoek en levert kennis aan al wie het beleid voorbereidt, uitvoert of erin geïnteresseerd is.

Als toonaangevende wetenschappelijke instelling werkt het INBO in de eerste plaats voor de Vlaamse overheid, maar het levert ook informatie voor internationale rapporteringen en gaat in op vragen van lokale besturen. Daarnaast ondersteunt het INBO onder meer organisaties voor natuurbeheer, bosbouw, landbouw, jacht en visserij. Het INBO maakt deel uit van nationale en Europese onderzoeksnetwerken. Het maakt zijn bevindingen ook bekend bij het grote publiek.

Het INBO telt ongeveer 250 medewerkers, voornamelijk onderzoekers en technici. Naast de hoofdzetel in Brussel, heeft het INBO vestigingen in Geraardsbergen, Groenendaal en Linkebeek.

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
Kliniekstraat 25 - 1070 Brussel
tel 02 525 02 00
fax 02 525 03 00
info@inbo.be
www.inbo.be